

Ο ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΚΟΥΒΑΡΑ

Υ Π Ο
ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΚΑΡΑΚΑΤΣΑΝΗ

Π Ρ Ο Λ Ο Γ Ο Σ

Εἰς τὰ Μεσόγεια τῆς Ἀττικῆς, ἀνατολικῶς τῆς κόμης τῶν Καλυβίων καὶ εἰς ἀπόστασιν 1.500 μέτρων ἐξ αὐτῆς, εἰς τὸ μέσον ἐλαιῶνος καὶ εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἐκ τῆς νέας ἐθνικῆς οδοῦ τῆς ἐνούσης τὸ Μαρκόπουλον μετὰ τοῦ Σουνίου, εὐρίσκεται ὁ ὑπὸ ἐξέτασιν Ναὸς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Κουβαρᾶ.

Ὁ ναὸς οὗτος ἀναμφιβόλως συγκαταλέγεται μεταξὺ τῶν εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Ἀττικὴν ἀξιολόγων Βυζαντινῆς ἐποχῆς Ναῶν, τῶν παρουσιαζόντων μέγιστον ἐνδιαφέρον ἐξ ἐπόψεως ἀρχιτεκτονικῆς, ἀγιογραφικῆς, διακοσμητικῆς καὶ ἀρχαιολογικῆς.

Παρὰ τὸ ὅτι τὸ περισπούδαστον τοῦτο Χριστιανικὸν μνημεῖον εἶναι ὄντως εἰς θρησκευτικὸς, καλλιτεχνικὸς, ἀλλὰ καὶ ἐθνικὸς θησαυρὸς, ἐν τούτοις δὲν ἔχει εἰσέτι ἐλκῶσει τὴν δέουσαν προσοχὴν τῶν ἀρμοδίων.

Ἡ παροῦσα ἐργασία ἀποβλέπει κυρίως εἰς τὴν ἀξιολόγησίν του· καὶ τοῦτο, διότι τὸ εἰρημένον Μνημεῖον ἀνήκει — τοῦλάχιστον τὸ ἡμῖς πρὸς Ἀνατολὰς — εἰς τὴν πρώτην χιλιετηρίδα, ὡς θὰ δειχθῆ κατωτέρω.

Τὴν ἔρευναν καὶ παρουσιάσιν του ἐθεώρησα ἐπιβεβλημένην καὶ διὰ τοὺς κάτωθι προσέτι οὐσιώδεις λόγους:

α) Διότι μέχρι τοῦδε ἀκροθιγῶς ἀναφέρεται καὶ ὡς ἐκ τούτου ἦτο γνωστὸν ἐξ ἀπλῆς μνείας ἢ περιληπτικῶς ἐξητάζετο.

β) Διότι ἐν αὐτῷ διασφύζεται πλῆθος θαυμασιῶν τοιχογραφιῶν εἰς καλὴν κατάστασιν, διαφόρων ἐποχῶν (ἀπὸ τῆς παλαιοχριστιανικῆς ἐποχῆς μέχρι καὶ αὐτοῦ τοῦ ἡ' αἰῶνος), κάτωθι δὲ αὐτῶν ὑπάρχον ἄλλαι τοιχογραφίαι, αἱ ὁποῖαι χρῆζον ἀποκαλύψεως ἐκ μέρους τῆς ἀρχαιολογικῆς ὑπηρεσίας.

γ) Διότι πρέπει ἔστω καὶ σήμερον νὰ συνειδητοποιηθῆ τὸ χρέος τῶν ἀρμοδίων πρὸς διάσωσιν τοῦ ἀξιολογωτάτου τούτου Μνημείου, τὸ ὁποῖον σήμερον δυστυχῶς εὐρίσκεται τελειῶς ἐγκαταλελειμμένον.

δ) Διότι θεωρῶ πλέον ἢ ἀναγκαῖον ὅπως ἡ ἀρχαιολογικὴ ὑπηρεσία προβῆ εἰς μικρᾶς ἐκτάσεως ἀνασκαφὰς περὶ τοῦ χώρου ἐνθα ὁ Ναὸς, πρὸς

ἀνεύρεσιν καὶ ἄλλων τυχόν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν ἐχωσμένων ἐντὸς τοῦ ἐδάφους, πλὴν ἐκείνων ἅτινα εὐρίσκονται εἰς τὸν πρὸ αὐτοῦ χώρον.

Διὰ τοὺς ἀνωτέρω λόγους διαιρῶ τὴν ὄλην ταύτην ἐργασίαν εἰς τὰ ἐξῆς τέσσαρα μέρη:

Εἰς τὸ πρῶτον ἐξετάζεται τὸ Μνημεῖον τυπολογικῶς καὶ ἀρχιτεκτονικῶς.

Εἰς τὸ δεύτερον μέρος ἐξετάζεται τοῦτο ἐσωτερικῶς (ὡς καὶ ἐν πάσῃ δυνατῇ συντομίᾳ ὁ γραπτὸς του διακόσμος).

Εἰς τὸ τρίτον μέρος προβαίνω εἰς τὴν χρονολόγησιν τοῦ Μνημείου, καθὼς ἐπίσης καὶ τοῦ γραπτοῦ διακόσμου, ἐν συνεχείᾳ δὲ προβαίνω καὶ εἰς τινὰς τεχνικὰς παρατηρήσεις ἐνίων τοιχογραφιῶν.

Τέλος εἰς τὸ τέταρτον μέρος προβαίνω εἰς αἰσθητικὰς τινὰς παρατηρήσεις πρὸς ὀλοκλήρωσιν τῆς ὄλης θεωρήσεως τοῦ Μνημείου.

Μ Ε Ρ Ο Σ Π Ρ Ω Τ Ο Ν

ΤΥΠΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΕΞΕΤΑΣΙΣ ΤΟΥ ΝΑΟΥ

Ὁ ὑπὸ ἐξέτασιν Ναὸς (Εἰκ. 1) ἀνήκει τυπολογικῶς εἰς τὰς ἐπιμήκεις ξυλοστέγους καμαροσκιεπάστους ἀνατολικοῦ τύπου Βασιλικάς¹. Ἀνατολικῶς ἀπολήγει εἰς ἡμικυκλικὴν ἀψίδα Ἱεροῦ², τὸ πλάτος τῆς ὁποίας εἶναι ἑπτὰ μέτρα (Εἰκ. 3). Αὕτη διατρυπᾶται ὑπὸ διλόβου παραθύρου³. Τὸ μικρότερον πᾶχος τοῦ διαχωριστικοῦ εἶναι 0,15 μ., ἐνῶ τὸ μεγαλύτερον 0,26 μ. Ἡ τοιχοδομία τοῦ Ναοῦ ἀποτελεῖται ἐξ ἀπλῆς λιθοδομῆς καὶ ξυλοδεσιᾶς. Ἀξιοσημείωτον τυγχάνει τὸ γεγονός ὅτι οἱ ἐξωτερικοὶ τοῦ τοῖχου ἐνισχύονται ὑπὸ ἀντηρίδων (Εἰκ. 2), ἰδίᾳ ὁ τῆς Νοτίας καὶ Δυτικῆς πλευρᾶς⁴. Οἱ ἀκρογωνιαῖοι λίθοι οἱ ὁποῖοι ἀπαντῶνται εἰς πλείστους ὄσους Ναοὺς τῆς πατρίδος μας πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς τοιχοδομίας αὐτῶν καὶ δὴ τῶν γωνιῶν των, ἐνταῦθα ἀντικαθίστανται ὑπὸ τῶν προαναφερθέντων ὑποστηρίγματων⁵. Τὸ ἐν ἐξ αὐτῶν εὐρίσκεται εἰς τὸν Νότιον τοῖχον τοῦ Ναοῦ⁶. Ἡ ἑτέρα ἀντηρίς⁷ εὐρίσκεται εἰς τὴν Δυτικὴν πλευρὰν τοῦ Ναοῦ καὶ κατὰ προέκτασιν τῶν μακρῶν πλευρῶν τῆς Νοτίας πτέρυγος αὐτοῦ. Τὸ ὅλον κτίσμα φαίνεται τόσον ἐξωτερικῶς ὅσον καὶ ἐσωτερικῶς νὰ διαιρῆται εἰς πέντε ἐπὶ μέρους τμήματα: 1) Εἰς τὸν ἐξωνῶρ-

1. Μ. Γ κ η τ ἄ κ ο υ, Μαθήματα Χριστιανικῆς καὶ Βυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας καὶ Τέχνης. Ἔκδοσις Β', Ἐν Ἀθήναις 1976. R. K r a u t h e i m e r, Early Christian and Byzantine Architecture. (Εἰς τὴν σειρὰν The Pelikan History of Art), Harmondsworth-Middlesex 1963. C. M a n g o, Achitectura Bizantina, Venezia 1974.

2. Τὸ ὕψος ἀπὸ τοῦ ἐδάφους μέχρι τῆς κεραμώσεως εἶναι 3,83 μ. ἐνῶ μέχρι τῶν προεξεχόντων τριγωνικῶν πλίνθων 3,73 μ.

3. Αἱ διαστάσεις τοῦ ὁποίου εἶναι: ὕψος 0,81 μ., πλάτος ἐνὸς ἐκάστου 0,43 μ. καὶ βάθος ἐξωτερικῶς μέχρι τῶν ὑαλοπινάκων 0,28 μ. ἐνῶ τὸ ὅλον βάθος τοῦ παραθύρου ἐξωτερικῶς καὶ ἐσωτερικῶς ἀνέρχεται εἰς τὰ 0,80 μ.

4. R. K r a u t h e i m e r, μνημον. ἔργον, ἐνθ' ἄνωτ.

5. Αἱ διαστάσεις τοῦ προσθέτου αὐτοῦ ὑποστηρίγματος εἶναι αἱ ἐξῆς: ὕψος 2,07 μ., τὸ πᾶχος ἄλλοῦ εἶναι 0,23 μ., ἄλλοῦ 0,42 μ. καὶ ἄλλοῦ τέλος 0,56 μ. Τὸ μήκος εἰς μὲν τὴν βᾶσιν εἶναι ἀπὸ 2,12 μ. ἕως 3,23 μ., ἐνῶ εἰς τὴν κορυφὴν 1,85 μ.

6. Καὶ εἰς ἀπόστασιν 3,50 μ. ἐκ τοῦ Ἀνατολικοῦ τοῖχου τοῦ Ἱεροῦ καὶ 1,18 μ. ἐκ τῆς Νοτίας θύρας τοῦ Ἱεροῦ.

7. Αἱ διαστάσεις τοῦ τετραπλεύρου κολοβοῦ τούτου πρίσματος εἶναι αἱ ἐξῆς: ὕψος 2,80 μ. πρὸς Ἀνατολάς, μήκος πρὸς Νότον 1,95 μ. εἰς τὴν βᾶσιν καὶ 1,25 μ. εἰς τὴν κορυφὴν. Τὸ πᾶχος εἶναι 1,08 μ. Τὸ μήκος πρὸς Βορρᾶν καὶ εἰς τὴν βᾶσιν εἶναι 1,85 μ. καὶ εἰς τὴν κορυφὴν 1,25 μ.

θηκα. 2) Εἰς τὸν ἐσωνάρθηκα. 3) Εἰς τὸ πρῶτον τμήμα τοῦ κυρίως Ναοῦ. 4) Εἰς τὸ δευτέρον τμήμα τοῦ κυρίως Ναοῦ καὶ 5) Εἰς τὸ Ἱερὸν. Ἐξ αὐτῶν τὰ τρία τελευταῖα μνημονευθέντα τμήματα ἀποτελοῦν τὸν ἀρχικὸν Ναόν. Τὰ ἄλλα ἐν συνεχείᾳ δύο τμήματα εἶναι μεταγενέστερα. Τοῦτο εὐκόλως γίνεται ἀντιληπτὸν εἰς τὸν προσβλέποντα τὸ Μνημεῖον τόσον ἐξωτερικῶς ὅσον καὶ ἐσωτερικῶς, διότι: α) Τὸ πλάτος εἰς τὸ β' τμήμα τοῦ Ναοῦ πρὸς Ν. στενεύει (Εἰκ. 4) καὶ δεικνύει, νομίζω, σαφῶς τὰ ὄρια τοῦ παλαιοτάτου καὶ νεωτέρου κτίσματος. β) Ἡ στέγασις τοῦ β' τμήματος τοῦ Ναοῦ (ἐσωνάρθηκος) ἀποτελεῖται ἀπὸ ξυλείαν σχετικῶς πρόσφατον. γ) Αἱ τοιχογραφίαι τοῦ πρώτου καὶ δευτέρου τμήματος αἱ παλαιότεραι εἶναι τοῦ ἰη' αἰῶνος ἐνῶ τῶν ἄλλων τμημάτων, τοῦλάχιστον ὠρισμένοι ἐξ αὐτῶν, εἶναι κατὰ πολὺ παλαιότεραι. Παρὰ ταῦτα οἱ Βυζαντινοὶ Ναοδόμοι οἱ πραγματοποιοῦντες τὴν προσθήκην ἐπεδίωξαν ὥστε τὸ ὀξυκόρυφον τόξον (Εἰκ. 6) νὰ εὐρεθῇ εἰς τὸ κέντρον τοῦ Ναοῦ ἔχον τόσον πρὸς Α. ὅσον καὶ πρὸς Δ., συμμετρικῶ τῷ τρόπῳ, ἀνὰ δύο ἐπὶ μέρους τμήματα Ναοῦ. Οὕτω πως ἀντικαταστήσαντες τὸν τροῦλλον διὰ τοῦ ὀξυκορύφου τόξου καὶ τοῦ σταυροῦ, διὰ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς των καὶ μόνον διδάσκουν τὸν λειτουργικὸν στίχον «ἄνω σχῶμεν τὰς καρδίας». Τὸ μῆκος τοῦ Ναοῦ ἐξωτερικῶς μέχρι τοῦ ὕψους τῆς κόγχης τοῦ Ἱεροῦ εἶναι 15,30 μ. πρὸς Ν. καὶ 15 μ. πρὸς Β., ἐνῶ τὸ πλάτος του εἶναι 5,95 μ. εἰς τὸ Ἱερὸν καὶ 6,75 μ. εἰς τὰ ἄλλα τμήματα.

Ἡ ἐν αὐτῷ προσπέλασις γίνεται διὰ τριῶν θυρῶν⁸, ἐνῶ ἕτεραι δύο ἐπὶ τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ κυρίως Ναοῦ φαίνεται νὰ ἔχουν ἀποφραχθῇ. Ἡ μία — ἢ καὶ κυρία εἴσοδος — εὐρίσκεται εἰς τὴν Δυτικὴν πλευρὰν τοῦ Ναοῦ, ἐνῶ αἱ ἄλλαι δύο εἰς τὴν Νοτίαν τοιαύτην. Ἡ πρώτη⁹ εὐρίσκεται εἰς τὴν προέκτασιν τοῦ κατὰ μῆκος ἄξονος τοῦ Ναοῦ. Εἰς ὕψος 0,77 μ. ἀπὸ τῆς κυρίας εἰσόδου τοῦ Ναοῦ ὑπάρχει ἀνακουφιστικὴ κόγχη¹⁰, ἐφ' ἧς ἦτο ἀσφαλῶς ἢ εἰκὼν τοῦ Μεγαλομάρτυρος Ἀγίου Γεωργίου (Εἰκ. 2), πρὸς τιμὴν τοῦ ὁποῦ ὀκοδομήθη ὁ Ναός. Ἡ δευτέρα θύρα τοῦ Ναοῦ¹¹ ἠνοίχθη (Εἰκ. 4) εἰς τὸ Ἱερὸν καὶ ἐπὶ τοῦ Ν. τμήματος αὐτοῦ εἰς ἀπόστασιν 1,36 μ. ἐκ τοῦ Ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ Ναοῦ τοῦ εὐρισκομένου εἰς τὴν προέκτασιν τῆς ἀψίδος τοῦ Ἱεροῦ καὶ 0,35 μ. ἐκ τοῦ τέμπλου. Ἡ τρίτη θύρα¹² εὐρίσκεται ἐπίσης εἰς

8. Ἡ πρώτη ἔχει ὕψος 1,70 μ., ἀνοιγμα 0,695 μ. καὶ πᾶχος 0,185-0,19 μ. Τὸ συνολικὸν πᾶχος τοῦ τοίχου εἶναι 0,59 μ.

9. Ἀπέχουσα ἐκ τῶν μακρῶν μὲν πλευρῶν 2,965 μ. ἀντιστοιχῶς ἐκ δὲ τῆς ἀντηρίδος μόνον 1,92 μ.

10. Ὑψους 0,715 μ., βάθους 0,39 μ. καὶ πλάτους 0,58 μ.

11. Ἐχει ὕψος 1,54 μ., ἀνοιγμα 1,03 μ. καὶ βάθος 0,65 μ. ἐνῶ τὸ συνολικὸν πᾶχος τοῦ τοίχου εἶναι 1,07 μ. (ἀνοιγμα καμάρας θύρας 1,02 μ., ἀνοιγμα ξυλίνης θύρας 0,59 μ.).

12. Τὸ ὕψος τῆς ξυλίνης θύρας εἶναι 1,965 μ., τὸ πλάτος 1,03 μ., βάθος 0,25-

τὴν Νοτίαν πλευρὰν καὶ εἰς τὸ δεύτερον ἐκ Δυσμῶν τμήμα τοῦ Ναοῦ (Εἰκ. 4). Τὸ πλάτος τοῦ β' τμήματος (ἔσωνάρθηκος τοῦ Ναοῦ) εἰς τὸν Νότιον τοῖχον ἐξωτερικῶς στενεύει κατὰ 0,08 μ. ἐνῶ τὸ μῆκος του εἶναι 2,75 μ. Τὸ πάχος τοῦ Ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ Ναοῦ κατὰ τὴν προέκτασιν τῆς ἀψίδος πρὸς Βορρᾶν εἶναι 0,60 μ. καὶ τὸ ὕψος 3,75-3,85 μ., ἐνῶ πρὸς Νότον τὸ μὲν πάχος εἶναι 0,58-0,62 μ., τὸ δὲ ὕψος 3,83 μ. Τὸ ὕψος τοῦ βορείου μακροῦ τοίχου εἶναι 3,57 μ. ἕως 3,60 μ., τοῦ Νοτίου τοίχου 3,64-3,86 μ. Τὸ ὕψος εἰς τὰ Ν.Δ. τοῦ Ναοῦ εἶναι 4,17 μ. καὶ 4,05 μ. εἰς τὰ Ν.Α.

Ἡ διαφορὰ ὕψους τῶν τοίχων ἐξωτερικῶς τοῦ μνημείου πρέπει νὰ ἀποδοθῇ ἄφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὴν γενομένην πρόσχωσιν διὰ μέσου τῶν αἰώνων εἰς τὸ βόρειον τμήμα αὐτοῦ ἢ καὶ εἰς τὴν διάβρωσιν τὴν ὅποιαν ὑπέστη τὸ Ν. τμήμα, ἄφ' ἑτέρου δὲ δὲν εἶναι ἐπιτρεπτόν νὰ ἀποκλεισθοῦν καὶ σφάλματα τῶν μεταγενεστέρων Ναοδόμων. Ἐντὸς τοῦ περιβόλου τοῦ Ναοῦ (Εἰκ. 1) καὶ εἰς ἀπόστασιν 1,35-1,65 μ. ἐκ τῆς βορειοδυτικῆς ἄκρας τοῦ Ναοῦ καὶ ἐπεκτεινόμενον πρὸς Ἀνατολάς, ὑπάρχει μεταγενεστέρως ἐποχῆς ἀπλοῦν (Εἰκ. 5) κατασκευάσμα¹³. Ἴσως ἐχρησίμευεν ὡς ἀποθήκη ἢ ὡς κελλίον ἢ ὡς φωτάνημα τὸ πιθανώτερον. Ἀσφαλῶς ἐπὶ θεμελίων παλαιότερου κτίσματος ἀνακατεσκευάσθη τὸ σημερινόν. Ἐκ τοῦ κατασκευάσματος τούτου, ἐκ τῶν μαρμαρίνων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν (Εἰκ. 6), ἐκ τῶν τάφων ἐντὸς τοῦ κτιστοῦ περιβόλου καὶ ἐκ τῶν τοιχογραφιῶν αἱ ὅποιαι εἶναι θαυμασίας τέχνης, ὀδηγούμεθα, νομίζω, εἰς τὸ ἀσφαλὲς συμπέρασμα, ὅτι ὁ Ναός τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Κουβαρά, ὑπῆρξέ ποτε καθολικὸν Μονυδρίου. Ἄλλ' ἐπ' αὐτοῦ τοῦ θέματος θὰ γίνῃ λόγος διεξοδικῶς εἰς τὸ οἰκεῖον κεφάλαιον τῆς χρονολογήσεως τοῦ Μνημείου.

Ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιφανειῶν τοῦ ἀπασχολοῦντος ἡμᾶς Ναοῦ διακρίνονται ἔχνη τοιχογραφιῶν καὶ λοιπῆς διακοσμῆσεως τοῦλάχιστον εἰς δύο στρώματα εἰς τὸν Δυτικὸν τοῖχον αὐτοῦ. Δυστυχῶς ὁ χρόνος, ὅστις οὐδενὸς καλλιτεχνήματος φεῖδεται, ἐπέφερε τὴν καταστροφὴν ἐν μέρει τούτων καὶ ἠκολούθησαν αἱ ἐπιχρίσεις δι' ἀσβεστοκονιαμάτων.

0,265 μ. Αὕτη ἀπέχει ἐκ μὲν τοῦ Δυτικοῦ τοίχου τοῦ Ναοῦ, 3,69 μ., ἐκ δὲ τοῦ ὑποτιθεμένου παλαιοῦ τμήματος τοῦ Ναοῦ 1 μ. καὶ ἐκ τοῦ α' τμήματος 0,70 μ.

13. Αἱ διαστάσεις τούτου εἶναι 6,60 × 3,70 μ. ἐξωτερικῶς.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΙΣ ΤΟΥ ΜΝΗΜΕΙΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΚΑΙ ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΚΗ ΕΞΕΤΑΣΙΣ ΤΟΥ ΜΝΗΜΕΙΟΥ

Τὸ δάπεδον τοῦ ὑπ' ὄψει Ναοῦ εἶναι ὑψηλότερον τῆς στάθμης τοῦ ἐδάφους κατὰ 0,18 μ. καὶ ἔνεκα τούτου ἀνέρχεται τις, τῇ βοήθειᾳ μιᾶς λιθίνης βαθμίδος. Ὁ Ναὸς σήμερον εἶναι ἐπιμήκης, ἀφοῦ ἔχει μῆκος ἀπὸ τῆς ἀψίδος τοῦ Ἱεροῦ μετρούμενον μέχρι τοῦ Δυτικοῦ τοίχου τοῦ Ναοῦ 15,90 μ., χωρίζεται δὲ εἰς τὰ ἐξῆς πέντε (5) μέρη:

α) Εἰς τὸν ἐξωνάρθηκα.

Τὸ πρῶτον τοῦτο τμήμα¹⁴ ἐκτείνεται ἀπὸ τῆς εἰσόδου μέχρι τῶν δύο πρώτων κίωνων τῶν εὐρισκομένων δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τῶν εἰσερχομένων καὶ τοῦ κτιστοῦ διαχωριστικοῦ (μεσοτοιχίου). Ὁ εἰς κίων¹⁵, ὁ εὐρισκόμενος ἀριστερὰ τῶν εἰσερχομένων ἔχει ὕψος 2,15 μ. Τὸ πάχος τοῦ Ἴωνικοῦ ρυθμοῦ κιονοκράνου εἶναι 0,124 μ. ἐνῶ τὸ ὕψος τοῦ ἐπιθήματος 0,17 μ. Τὰ κιονόκρανα ἐνταῦθα τοποθετοῦνται καθέτως πρὸς τὸν κατὰ μῆκος ἄξονα τοῦ Ναοῦ. Ἡ ἀπόστασις μεταξὺ τῶν δύο κίωνων (Εἰκ. 7η) εἶναι 1,65 μ. Αἱ διαστάσεις τοῦ ἐτέρου πρὸς Ν. κίονος¹⁶ εἶναι περίπου αἱ αὐταὶ μὲ τὰς τοῦ πρὸς Β. Τὸ πάχος τοῦ μεσοτοιχίου εἶναι 0,61 μ.. Τὸ ὕψος τῶν τριβήλων τόξων ἀνέρχεται ἐκ Ν. πρὸς Β. οὕτω τὸ πρῶτον ἔχει 2,95 μ., τὸ δεύτερον 2,96 μ., ἐνῶ τὸ τρίτον 2,985 μ.. Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἀξίζει νὰ σημειωθῇ, ὅτι χρῆσις

14. Τοῦτο ἔχει μῆκος 2,38 μ., πλάτος 5,37 μ. ἐνῶ πρὸς Δυσμὰς φθάνει τὰ 5,41 μ. Τὸ ὕψος του εἶναι 5 μ. Τὸ ὕψος τῆς θύρας εἶναι 1,92 μ., ἀπέχει δὲ ἐκ μὲν τοῦ Β. τοίχου 2,15 μ. ἐκ δὲ τοῦ Ν. 2,215 μ.

15. Ἀπέχει ἐκ τοῦ Βορείου τοίχου 1,075 μ. ἐνῶ ἐκ τοῦ πρὸς Β. μεσοτοιχίου 0,75 μ.

16. Τὸ ὕψος τοῦ πρὸς Ν. κίονος εἶναι 2,145 μ. Ὑψος κιονοκράνου 0,135 μ., ὕψος ἐπιθήματος 0,14 μ. Ἡ περίμετρος τοῦ πρὸς Ν. κίονος εἶναι 0,87 μ. ἐνῶ τοῦ πρὸς Β. 0,85 μ. Ἡ ἀπόστασις τοῦ κίονος ἐκ τοῦ Ν. τοίχου εἶναι 1,035 μ., ἐνῶ ἐκ τοῦ Ν. μεσοτοιχίου μόλις 0,795 μ.

τριβήλων ἐγίνετο κυρίως εἰς τοὺς παλαιοχριστιανικῆς ἐποχῆς Ναοὺς, εἰς τοὺς ὁποίους μάλιστα ἐτοποθετοῦντο μετὰ τὴν πύλην τὴν ὀδηγοῦσαν ἀπὸ τοῦ Νάρθηκος εἰς τὸν κυρίως Ναόν, ὥστε ἡ προοπτικὴ τῶν κιονοστοιχιῶν τῆς βασιλικῆς νὰ εἶναι ὁρατὴ εἰς τὸν εἰσερχόμενον διὰ μέσου τριπλοῦ τοξωτοῦ πλαισίου, καὶ κατὰ τὴν ὀρθὴν παρατήρησιν τοῦ Καθηγητοῦ Ὁρλάνδου «τὸ ἐσωτερικὸν νὰ λαμβάνη μείζον μῆκος»¹⁷. Κατὰ τὴν γνώμην μάλιστα τοῦ αὐτοῦ Καθηγητοῦ ἡ εἰς τὸν ἡμέτερον Ναὸν εὑρεσις τοιούτων τριβήλων ἀποτελεῖ μίαν ἔνδειξιν «ἂν μὴ παλαιᾶς, παλαιοχριστιανικῆς ἴσως ἐποχῆς κατασκευῆς τοῦ Ναοῦ — πρὸς ἣν θὰ συνεφάνει πληρέστατα καὶ τὸ σχῆμα τοῦ Ναοῦ καὶ ὁ τρόπος τοιχοδομίας καὶ ἡ μεγάλη ἡμικυκλικὴ κόγχη τοῦ Ἱεροῦ του—, ἀλλὰ τοῦλάχιστον ἐπιβιώσεως παλαιοχριστιανικῆς ἀρχιτεκτονικῆς διατάξεως τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου καὶ κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους»¹⁸. Ἄς σημειωθῇ προσέτι ὅτι τριβηλὸν εὐρίσκομεν καὶ εἰς τὸν πρὸς Δυσμᾶς τῶν Καλυβίων ἐξίσου περισπούδαστον Ναὸν τοῦ Ἁγίου Πέτρου, τοῦ ὁποίου μελέτην ἔχομεν ἤδη ἐτοιμὴν πρὸς δημοσίευσιν.

β) Εἰς τὸν ἐσωνάρθηκα.

Τὸ δεῦτερον τοῦτο τμήμα¹⁹ ἐκτείνεται ἀπὸ τοὺς προαναφερθέντας δύο κίονας καὶ τὸ κτιστὸν διαχωριστικὸν μέχρι τοῦ πρὸς Ἀνατολὰς κτιστοῦ διαχωριστικοῦ τοῦ σχηματίζοντος εἰς τὸ κέντρον ὀξυκόρυφον τόξον²⁰ (Εἰκ. 8η).

Εἰς τὸν Ν. τοῖχον τοῦ ἐσωνάρθηκος καὶ εἰς ἀπόστασιν ἐκ τῶν διαχωριστικῶν μεσοτοιχιῶν ἀντιστοιχῶς 0,98 μ. ἐκ Δυσμῶν καὶ 0,94 μ. ἐξ Ἀνατολῶν ὑπάρχει θύρα²¹. Ἐξ αὐτῆς ἐξέρχεται τις τῆ βοήθεια βαθμίδος ὕψους 0,08 μ.

γ) Εἰς τὸ πρῶτον τμήμα²² τοῦ κυρίως Ναοῦ.

Τοῦτο καλύπτει σχεδὸν κατὰ τὸ ἥμισυ τὸν ἄνωρον τοῦ κυρίως Ναοῦ. Ἐκτείνεται ἀπὸ τοῦ κτιστοῦ διαχωριστικοῦ μετὰ τοῦ ὀξυκορύφου τόξου ἕως

17. Ἀναστασίου Ὁρλάνδου, «Ναοὶ τῶν Καλυβίων Κουβαρᾶ», Ἐν Ἀθήναις 1923, σελ. 174.

18. Ἀυτόθι, σ. 174-175. Ἀυτόθι, ἐν σελ. 175, εἰκ. 7.

19. Τοῦτο ἔχει μῆκος 3,35 μ., πλάτος 5,32 μ. ἐνῶ πρὸς Δυσμᾶς φθάνει τὰ 5,38 μ. Τὸ ὕψος του εἶναι 5 μ.

20. Τὸ ὕψος τοῦ ὀξυκορύφου τόξου εἶναι 3,81 μ., τὸ ἀνοιγμα τοῦ τόξου 2,57 μ. τὸ δὲ πᾶχος τοῦ τοίχου 0,49 μ.. Τὸ ὕψος τοῦ σταθμοῦ εἶναι 2,39 μ.

21. Ὑψους 2,03 μ., πλάτους 1,15 μ. καὶ βάθους 0,275 μ.

22. Τοῦτο ἔχει μῆκος 2,12-2,40 μ., πλάτος 5,37 μ. καὶ ὕψος 4,88 μ.

τούς δύο άλλους πρὸς Ἀνατολὰς εὐρισκομένους κίονας (Εἰκ. 8η) καὶ τὰ διαχωριστικὰ μεσοτοιχία²³ τοῦ Ναοῦ. Ἡ περίμετρος τοῦ πρὸς Ν. κίονος²⁴ εἶναι 0,77 μ. ἐνῶ τοῦ πρὸς Βορρᾶν 0,81 μ. Τὸ ἐν παράθυρον τοῦ τμήματος αὐτοῦ εἰς τὸν βόρειον τοῖχον²⁵, ἀπέχει ἐκ μὲν τοῦ μεσοτοιχίου τοῦ τετάρτου τμήματος τοῦ Ναοῦ 0,66 μ. καὶ 0,55 μ. ἐκ τοῦ τοιχίου τοῦ ἐσωνάρθηκος, ἐνῶ τὸ πρὸς Νότον²⁶ ἐφάπτεται τοῦ τειχίου πρὸς Ἀνατολὰς καὶ ἀπέχει ἐκ τοῦ μεσοτοιχίου τοῦ ἐσωνάρθηκος 1,17 μ. Εἰς ὕψος 1,24 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου εἶναι τὸ τοῦ βορείου τοίχου, ἐνῶ τὸ τοῦ Ν. εἶναι εἰς ὕψος 1,34 μ.

δ) Εἰς τὸ δεύτερον τμήμα²⁷ τοῦ κυρίως Ναοῦ.

Τοῦτο ἐκτείνεται ἀπὸ τοῦ διαχωριστικοῦ καὶ τούς δύο κίονας μέχρι τοῦ τέμπλου (Εἰκ. 8). Τὸ δάπεδον τοῦ τμήματος τούτου εἶναι χαμηλότερον τοῦ δαπέδου τοῦ Ἱεροῦ κατὰ 0,28 μ. ἔχον κλίσιν πρὸς τὴν κυρίαν εἴσοδον τοῦ Ναοῦ, ὅπως καὶ τὸ δάπεδον ἔλου τοῦ Ναοῦ. Οὕτως ἀνέρχεται τις τῆ βοήθεια μιᾶς βαθμίδος ὕψους 0,14 μ.. Εἰς τὸν Ν. τοῖχον τοῦ τετάρτου τούτου τμήματος ὑπῆρχε πλινθοπεριβλητος θύρα μεγάλων διαστάσεων ἢ ὅποια ἀπεφράχθη, μεταγενεστέρως δὲ ἱστορήθη ἐπ' αὐτῆς ὁ Ἅγιος Δημήτριος. Εἰς τὰς ἄντυγας τοῦ τόξου τῆς ἔφερον ἀντινώτους ἀγίας ὡς ἴχνη διακρίνονται μέχρι τῆς σήμερον εὐκρινῶς. Τὸ ἐξωτερικὸν ὑποστήριγμα²⁸ προχωρεῖ κατὰ 0,32 μ. καὶ ἐσωτερικῶς εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τοῦ Ν. τοίχου τοῦ Ναοῦ καὶ πλησίον τῆς ἀποφραχθείσης θύρας. Ἐπ' αὐτοῦ ἱστορεῖται ὁ Ἅγιος Νικόλαος. Ὁ εἰς τῶν κίωνων²⁹ ἀπέχει ἐκ τοῦ Νοτίου τοίχου τοῦ Ναοῦ 1,23 μ., ὁ δὲ ἕτερος 1,20 μ. ἐκ τοῦ βορείου τοίχου, ἐνῶ ἡ μεταξὺ τῶν δύο κίωνων ἀπόστασις εἶναι 1,06 μ.

23. Τὸ πάχος τοῦ μεσοτοιχίου τούτου μὲ τούς κίονας εἶναι 0,58 μ., τὸ πλάτος αὐτοῦ ἀπὸ τὸν πρὸς Β. τοῖχον εἶναι 1,54 μ., ἐνῶ ἀπὸ τὸν πρὸς Ν. τοῖχον 1,19 μ.

24. Τὸ ὕψος τοῦ πρὸς Ν. κίονος μέχρι τοῦ κιονοκράνου εἶναι 1,66 μ. ἐνῶ τοῦ πρὸς Β. μόλις 1,63 μ. Ἡ ἀπόστασις μεταξὺ τῶν δύο κίωνων εἶναι 1,06 μ. Τὸ πάχος τοῦ πρὸς Ν. κιονοκράνου εἶναι 0,145 μ. ἐνῶ τὸ πάχος τοῦ ἐπιθήματος 0,10 μ. Ἐξ ἄλλου τὸ ὕψος τοῦ πρὸς Β. κιονοκράνου εἶναι 0,10 μ. ἐνῶ τὸ ὕψος τοῦ ἐπιθήματος 0,18 μ.

25. Αἱ διαστάσεις αὐτοῦ εἶναι: ὕψος 1,25 μ., πλάτος 0,84 μ. καὶ βάθος 0,30 μ.

26. Τὸ ὕψος τοῦ πρὸς Νότον παραθύρου εἶναι 1,17 μ., τὸ πάχος 0,35 μ. καὶ τὸ ἄνοιγμα 0,93 μ. Τοῦτο εὐρίσκεται εἰς ὕψος ἀπὸ τοῦ δαπέδου 1,34 μ.

27. Ἔχει μῆκος 2,26-2,41 μ., πλάτος 5,40 μ. καὶ ὕψος 4,79 μ.

28. Τοῦτο ἔχει πλάτος 0,875 μ. καὶ ὕψος 2,05 μ. Τὸ πάχος αὐτοῦ φθάνει εἰς μὲν τὴν βάσιν τὰ 0,48 μ., ἐνῶ εἰς τὴν κορυφὴν τὰ 0,16 μ.

29. Ἡ περίμετρος τοῦ πρὸς Ν. κίονος εἶναι 0,77 μ. ἐνῶ τοῦ πρὸς Β. 0,81 μ. Τὸ ὕψος τῶν κίωνων μέχρι τῶν κιονοκράνων εἶναι τοῦ πρὸς Ν. 1,66 μ., τοῦ πρὸς Β. 1,63 μ. Ὑψος Βορείου καὶ μεσαίου τριβήλου 2,70 μ. καὶ Νοτίου 2,80 μ. Πάχος κιονοκράνου τοῦ πρὸς Ν. 0,145 μ. καὶ πάχος ἐπιθήματος 0,10 μ. Τὸ ὕψος τοῦ ἐπιθήματος τοῦ πρὸς Β. κίονος εἶναι 0,18 μ., ἐνῶ τὸ πάχος τοῦ κιονοκράνου τοῦ 0,10 μ. Πάχος πλίνθων 0,04 μ.

Εἰς τὸν βόρειον τοῖχον καὶ εἰς ὕψος ἀπὸ τοῦ δαπέδου 2,70 μ. διακρίνεται, ἀποφραχθεῖσα μεταγενεστέρως θύρα (Εἰκ. 18).

Τὸ πάχος τοῦ διαχωριστικοῦ μεσοτοιχείου τὸ ὁποῖον συνδέει τοὺς κίονας εἶναι πρὸς Βορρᾶν μὲν 0,59 μ., ἐνῶ πρὸς Νότον 0,54 μ. Τὰ κιονόκρανα (Εἰκ. 9η) ταῦτα τίθενται καθέτως ἐν σχέσει πρὸς τὰ τοῦ πρώτου τμήματος καὶ παραλλήλως πρὸς τὸν κατὰ μῆκος ἄξονα τοῦ Ναοῦ.

ε) Εἰς τὸ Ἱερόν.

Τὸ ὕψος τοῦ Ἱεροῦ εἶναι 4,50 μ., τὸ πλάτος 4,10 μ. καὶ τὸ μῆκος 1,60 μ. πλὴν τοῦ βέλους τῆς κόγχης³⁰, τὸ μῆκος τοῦ ὁποίου εἶναι 2,12 μ.. Παραλλήλως πρὸς τὴν κόγχην τοῦ Ἱεροῦ ὑπάρχει κτιστὴ συμπαγῆς Ἁγία Τραπέζα³¹ σχήματος περίπου πετάλου. Εἰς τὸν βόρειον τοῖχον τοῦ Ἱεροῦ καὶ εἰς ὕψος ἀπὸ τοῦ δαπέδου 0,785 μ. εἶναι ἀνεωγμένη ἡ κόγχη³² τῆς προθέσεως κατὰ τὴν προέκτασιν τῆς κυρίας κόγχης τοῦ Ἱεροῦ. Αὕτη ἀπέχει ἐκ μὲν τῆς Ἁγίας Τραπέζης 0,60 μ., ἐνῶ ἀπὸ τοῦ κτιστοῦ τέμπλου μόλις 0,30 μ.. Εἰς ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ βορείου τοίχου τοῦ Ναοῦ 1,33 μ. ὑπάρχει εἰς τὸ τέμπλον ἡ Ὡραία Πύλη³³. Ὑπεράνω τῆς θύρας ὑπάρχει κόγχη διαμπερῆς³⁴. Ἡ κόγχη αὕτη φέρει ἀντινώτους ἐξαπτερόγυρος ἀγγέλους. Ἡ τοιαύτη τοποθέτησις φρονοῦμεν ὅτι δηλοῖ ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν συμβολικὴν φρουρήσιν ὑπ' αὐτῶν τοῦ Ἱεροῦ (τοῦ Παραδείσου), ἀφ' ἑτέρου δὲ καὶ τὴν ταχύτητα μεθ' ἧς ἐκτελεῖται τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ παρ' αὐτῶν.

Παρατηροῦμεν τέλος ὅτι ὡς πρὸς τὸν φωτισμὸν³⁵ τοῦ Ναοῦ, ἐπιτυγ-

30. Τὸ ὕψος τῆς κόγχης τοῦ Ἱεροῦ εἶναι 3,83 μ., τὸ τόξον 3,80 μ. καὶ τὸ βέλος 1,78. Τὸ μῆκος τοῦ ἡμικυκλικοῦ τόξου τῆς κόγχης εἶναι 5,98 μ. Ἡ κόγχη τοῦ Ἱεροῦ διατρυπᾶται ὑπὸ διλόβου παραθύρου ἔχοντος ὕψος 0,62 μ., ἀνοιγμα 0,33 μ. καὶ βάθος μέχρι ὑαλοπινάκων 0,52 μ. Τὸ διαχωριστικὸν εἰς τὴν βᾶσιν ἔχει πάχος 0,52 μ., πλάτος 0,15 μ. ἐνῶ εἰς τὴν κορυφὴν τὸ πάχος εἶναι μόλις 0,25 μ.

31. Τὸ μῆκος τοῦ ἡμικυκλικοῦ τόξου τῆς εἶναι 5,38 μ. Τὸ βέλος εἶναι 1,05 μ. Τὸ ἀνοιγμα τῆς κυρίας Ἁγίας Τραπέζης εἶναι 2,50 μ. ἐνῶ τὸ ὕψος τῆς 0,95 μ. ἐκ τοῦ ὁποίου τὰ 0,11 μ. εἶναι τὸ πάχος τοῦ μαρμάρου τῆς.

32. Ὑψους 1,53 μ., ἀνοιγματος 1,25 μ. καὶ βάθους 0,65 μ.

33. Τὸ ὕψος τῆς εἶναι 1,735 μ., τὸ ἀνοιγμὰ τῆς 1,05 μ. καὶ τὸ πάχος τοῦ κτιστοῦ τέμπλου εἶναι 0,54 μ.

34. Ὑψους 0,395 μ., πλάτους 0,86 μ. καὶ πάχους 0,52 μ.

35. Περὶ τοῦ φωτισμοῦ τῶν χριστιανικῶν Ναῶν καὶ ἰδίως τῶν Βυζαντινῶν δρᾶ κυρίως, Δ η μ η τ ρ ῖ ο υ Κ ρ α κ α τ σ ἄ ν η, Ὁ εἰς Λαμπρικὰ Κορωπίου Ναός τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Λουκά. Ἀνάτυπον ἐκ τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἐπιθεωρήσεως «Ἀνθρώπινες σχέσεις», Ἐν Ἀθήναις 1976. Α. Λ ο υ ῆ ζ ο υ, Ὁ ἡλιασμός εἰς τὴν Ἀρχιτεκτονικὴν καὶ τὴν πολεοδομίαν. Ἀθήναι 1946. Ν. Μ α ρ κ έ τ ο υ, Περὶ κατανομῆς τῆς λαμπρότητος εἰς αἰθρίον οὐρανὸν (Διατριβή), Θεσσαλονίκη 1930. Π. Μ ι χ ε λ ῆ, Ἡ Ἀρχι-

χάνεται οὗτος διὰ πέντε παραθύρων. Ἐν³⁶ μικρῶν διαστάσεων ἀνεφύχθη ἐπὶ τοῦ Δυτικοῦ τοίχου τοῦ Ναοῦ εἰς ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς ἀνακουφιστικῆς κόγχης 1,20 μ. πρὸς βορρᾶν καὶ εἰς ὕψος 2,50 μ. ἀπὸ τοῦ ἐδάφους. Ἐτερον³⁷ ὑπάρχει ἐπὶ τῆς αὐτῆς πλευρᾶς εἰς ἀπόστασιν ἐκ τῆς εἰρημένης ἀνακουφιστικῆς κόγχης 1,18 μ. καὶ εἰς ὕψος 2,70 μ. ἀπὸ τοῦ ἐδάφους καὶ πρὸς τὴν Νοτίαν πλευρὰν αὐτοῦ. Ἐπίσης ἀνὰ ἓν εὐρίσκεται ἀνεωγμένον ἐπὶ τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ Ναοῦ. Τὸ τῆς βορείου³⁸ πλευρᾶς τοῦ Ναοῦ εἶναι εἰς ἀπόστασιν ἐκ τοῦ Ἀνατολικοῦ τοίχου 6,32 μ. καὶ εἰς ὕψος ἀπὸ τοῦ ἐδάφους 0,925 μ., ἐνῶ τὸ τῆς Νοτίας πλευρᾶς τοῦ Ναοῦ ἀπέχει ἐκ τῆς πρὸς Ν. θύρας τοῦ Ἱεροῦ 3,65 μ. καὶ ἐκ τοῦ Α. τοίχου τοῦ Ναοῦ 6,04 μ., εὐρίσκεται δὲ εἰς ὕψος ἀπὸ τοῦ ἐδάφους 1,27 μ. Τέλος πέμπτον παράθυρον εἶναι τὸ ἀναφερθὲν ἀνωτέρω δίλοβον τῆς κυρίας κόγχης τοῦ Ἱεροῦ³⁹.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Ο ΓΡΑΠΤΟΣ ΔΙΑΚΟΣΜΟΣ ΤΟΥ ΝΑΟΥ

Ὁ Ναὸς ἦτό ποτε κατάγραφος ἐκ τοιχογραφιῶν καὶ δὴ θαυμασίας τέχνης. Σήμερον διασφύζονται εἰσέτι ἀρκεταὶ πλὴν χρήζουσι καθαρισμοῦ καὶ ἐν γένει προστασίας, διὰ νὰ διατηρηθοῦν. Ἀρχίζομεν ἀπὸ τὴν θεώρησιν τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ Ἱεροῦ. Ὑπεράνω τῆς Πλατυτέρας ἐντὸς ταινίας ὑπάρχει ὠραία διακόσμησις εἰς δύο σειρὰς μὲ τὸ σύμβολον τοῦ Σταυροῦ καὶ μὲ τὰ μονογράμματα IC XC NIKA. Ἐκατέρωθεν καὶ εἰς τὰς γωνίας ἱστοροῦνται δύο ἀσώματοι ἐξαπτέρυγοι ἄγγελοι, δηλοῦντες διὰ τῶν ἕξ πτερύγων τῶν τὴν ταχύτητα μεθ' ἧς ἐκτελοῦν τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ. Κάτωθι τῆς ταινίας αὐτῆς δεσπόζει ἡ ΠΛΑΤΥΤΕΡΑ ΤΩΝ ΟὐΡΑΝΩΝ (Εἰκ. 10η). Ἡ Θεοτόκος καθήμενη ἐπὶ θρόνου σχήματος ψευδολυροειδοῦς, περὶ οὗ ὁ λόγος κατωτέρω, ἔχουσα ἐπὶ τῶν μηρῶν τῆς παιῖδα τὸν Ἰησοῦν καὶ συνοδευομένη ὑπὸ τῆς ἐπιγραφῆς «Ἡ πλατυτέρα τῶν οὐρανῶν». Ἐνθεν καὶ ἔνθεν ἱστοροῦνται ἀνὰ εἰς ὀλόσωμοι ἄγγελοι σεβίζοντες καὶ φέροντες τὰ σύμβολά των. Ἐντὸς δύο κύκλων ἀναγράφονται τὰ μονογράμματα ΜΡ ΘΥ. Αἱ χεῖρες τῆς Θεοτόκου

τεκτονικὴ ὡς Τέχνη. Μία ἐφηρμοσμένη Αἰσθητικὴ, Ἀθήναι 1940. Γ. Σωτηρίου, Βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Θεσσαλίας, ἐν Ε.Ε.Β.Σ., 1929. Γ. Δ. Τριανταφυλλίδης, Στοιχεῖα φυσικοῦ φωτισμοῦ τῶν Βυζαντινῶν Ἐκκλησιῶν. Ἀθήναι 1964. J. A. G. P. in, Climate and Architecture, New York, 1953.

36. Ἦτοι ὕψους 0,395 μ., πλάτους 0,19 μ.-0,20 μ. καὶ βάθους 0,58 μ.

37. Αἱ διαστάσεις αὐτοῦ εἶναι: ὕψος 0,45 μ., πλάτος 0,19 μ. ἕως 0,24 μ. καὶ βάθος 0,63 μ.

38. Αἱ διαστάσεις του εἶναι: ὕψος 1,20 μ., πλάτος 0,785 μ. καὶ βάθος 0,28 μ.

39. Αἱ διαστάσεις του εἶναι: ὕψος 1,04 μ., πλάτος 0,80 μ. καὶ βάθος 0,23 μ.

εἶναι πρὸς τὸ δάπεδον ἐστραμμένα. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς (IC XC) ἐπὶ τῶν γονάτων τῆς διὰ τῆς δεξιᾶς εὐλογεῖ. Εἰς τὸ φωτιστέφανον τοῦ Κυρίου ἀναγράφεται ἡ ἀποκαλυπτικὴ φράσις «Ο ΩΝ». Ἡ ἱστορῆσις τῆς Πλατυτέρας εἶναι θαυμασίας τέχνης. Αὕτη πρέπει νὰ ἀνήκη εἰς τὸν ιη' αἰῶνα. Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ θεωρῶ ἐπάναγκες νὰ ἀνοίξω τὴν ἐξῆς μικρὰν παρένθεσιν. Ὁ λυροσχημος θρόνος εἶναι ἐν χρήσει ἀπὸ τῆς παλαιοχριστιανικῆς ἐποχῆς καὶ δὴ ἀπὸ τοῦ σ' αἰῶνος, ἐκυριάρχησε κατὰ τὸν ια' καὶ ιβ' αἰῶνα καὶ συνεχίσθη ἡ μορφή του αὕτη μέχρι τοῦ ιδ' αἰῶνος. Πλεῖστα παραδείγματα περὶ λυροσχήμου μορφῆς τοῦ θρόνου παρέχει ὁ Καθηγητῆς Ἀναστάσιος Ὁρλάνδος εἰς τὸ μετὰ μεγίστης ἐπιμελείας γραφὲν ἔργον του περὶ τῆς ἐν Πάτρῳ Μονῆς τοῦ Θεολόγου⁴⁰. Τοιαύτης μορφῆς θρόνους ἔχομεν ὄχι μόνον εἰς τοιχογραφίας καὶ ψηφιδωτά, ἀλλὰ καὶ εἰς φορητὰς εἰκόνας, λειψανοθήκας, σμάλτα, ἐλεφαντοστά, χειρόγραφα, ὑφάσματα, ψαλτήρια κ.ἄ. ὡς καὶ εἰς νομίσματα. Ἀναφέρω προχείρως τὴν λειψανοθήκην Grado⁴¹. Τὸν χειρόγραφον κώδικα 2 τῆς Μονῆς Διονυσίου⁴². Τὸ Ψαλτήριον τοῦ Βασιλείου Β' τοῦ Βουλγαροκτόνου⁴³. Σμάλτον ἐπὶ ἀργυροῦ κιβωτίου τοῦ Βατικανοῦ, Museo Sacro, με ὑφασμα⁴⁴. Νόμισμα Κωνσταντίνου τοῦ Θ'⁴⁵ ἐλεφαντοστοῦν, Τρίπτυχον τοῦ ια' αἰῶνος εἰς τὸ Μουσεῖον Λούβρου⁴⁶, καὶ ψηφιδωτὸν τοῦ εἰς Θεσσαλονίκην Ναοῦ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου⁴⁷, ἵνα ἀρκεσθῶ εἰς τὰ ἐλάχιστα αὐτὰ παραδείγματα.

Κάτωθι τῆς Πλατυτέρας εἰς ἄλλην ζώνην ἱστορεῖται, εἰς τὸ κέντρον τὸ Κιβούριον με τὰς τρεῖς κανδήλας, τὸ θέμα τοῦ μελισμοῦ καὶ ἐκατέρωθεν οἱ Ἁγιοὶ Πατέρες (Εἰκ. 11η). Ἀπὸ τοῦ κέντρου καὶ ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Νότον ἱστοροῦνται κατὰ σειρὰν ὁ Ἅγιος Βασίλειος ἐν ἀρχιερατικῇ περιβολῇ διὰ τῶν δύο χειρῶν κρατῶν εἰληγᾶριον ἐπὶ τοῦ ὁποίου διὰ κεφαλαίων γραμμάτων ἀναγινώσκομεν «ΟΥΔΕΙΣ / ΛΕΙΟΣ / ΤΩΝ <ΣΥΝ>ΔΕΔΕΜΕΝΩΝ / ΤΑΙΣ

40. Ἀ. ν. Ὁρλάνδου, Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ αἱ Βυζαντινὰ τοιχογραφία τῆς Μονῆς τοῦ Θεολόγου Πάτρου (Πραγματεῖα τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τόμ. ΚΗ', 1970. Ἐκ τοῦ κληροδοτήματος Γεωργίου Θ. Φωτεινοῦ), Ἐν Ἀθήναις 1970, σ. 125, ὑποσημ. 1.

41. Peirce Tyler, L' art Byz. II, Paris 1924, πίν. 137 D. G. A. Welton, Theotokos, Utrecht-Antwerpen 1961, εἰκ. α', σ. 223. H. H. Arnason, Art Bull. 20, 1936, εἰκ. 18.

42. Fon Weitzmann, Die Byz. Buchmalerei..., Berlin 1935, εἰκ. 414.

43. Βενετία, Μαρκιανὴ βιβλιοθήκη, 27 τοῦ 1019. D. Talbot Rice, The Art of Byzantium, London 1959, εἰκ. 127.

44. Ph. Lauer, Mon. Piot. XV, 1906, πίν. X 1042—1054.

45. W. Wroth, Imperial Byz. coins in British Museum, τόμ. II, Πίν. LXIII.

46. Schlumberger, L' Epopée Byzantine I, 37.

47. Diehl -Le Tourneau- Saladin, Monum. Chr. de Salonique, Paris 1918, πίν. XXVII.

ΣΑΡ / ΚΙΚΑΙΣ ΕΠΙ / ΘΥΜΙΑΙΣ...». Ἐν συνεχείᾳ ἱστορεῖται ὁ Ἅγιος <Α> ΘΑΝΑΣΙΟΣ εἰς θέσιν προφίλ ἐν ἀρχιερατικῇ περιβολῇ ὡσαύτως διὰ τῶν δύο χειρῶν του κρατῶν ἀνοικτὸν εἰλητάριον ἐπὶ τοῦ ὀποίου διὰ κεφαλαίων ραμμάτων ἀναγράφεται: «ΕΞΕΡΕΤΩΣ / ΤΗΣ ΠΑΝΑ / ΓΙΑΣ ΑΧΡΑΝΤΟΥ ὙΠΕΡ / ΕΥΛΟΓΗ / ΜΕΝΗΣ». Ἀκολουθεῖ ἡ ἱστόρησις τοῦ Ἁγίου Πέτρου, ἀρχιεπισκόπου Ἄργους, ἀποδημήσαντος εἰς Κύριον τὸ 920 μ.Χ., εἰς τὸ ἀνοικτὸν εἰλητάριον τοῦ ὀποίου ἀναγράφεται: «ΟΤΙ ΣΟΝ / ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΣΟΥ ΕΣΤΙΝ / Η ΒΑΣΙΛΕΙ / Α ΚΑΙ Η ΔΥ / ΝΑΜΙΣ /». Ἄλλοι τρεῖς Ἅγιοι Πατέρες ἱστοροῦνται εἰς τὸ βόρειον τμήμα κατὰ σειρὰν ἀπὸ τὸ κέντρον πρὸς Βορρᾶν ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ἐν ἀρχιερατικῇ περιβολῇ διὰ τῆς δεξιᾶς εὐλογῶν καὶ διὰ τῆς ἀριστερᾶς κρατῶν τὸ εἰλητάριον του. Ἀκολουθεῖ ἡ ἱστόρησις τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου Θεολόγου ὡσαύτως ἐν ἀρχιερατικῇ περιβολῇ διὰ τῶν δύο χειρῶν κρατῶν τὸ εἰλητάριον του, ἔπεται ἡ ἱστόρησις ἑνὸς ἐτέρου Ἱεράρχου τοῦ ὀποίου ἕμως ἡ ἀναγνώρισις κατέστη ἀδύνατος λόγῳ φθορᾶς τῆς τοιχογραφίας καὶ τῆς ἐπιγραφῆς. Εἰς τὴν κόγχην τῆς προθέσεως ἱστορεῖται ἡ ΑΚΡΑ ΤΑΠΕΙΝΩΣΙΣ (Εἰκ. 12η). Πέριξ τοῦ σταυροῦ ἀναγράφονται τὰ μονογράμματα IN BI, IC XC NIKA; M-P ΘΥ-ΘΟ. Ἰστορεῖται ἡ Παναγία διὰ τῆς ἀριστερᾶς τῆς χειρὸς (τῆς καρδιάς τὸ χέρι) νὰ κρατᾷ τὴν παρεϊάν της, ἐνῶ ὁ ἡγαπημένος μαθητῆς τοῦ Κυρίου Ἰωάννης κρατεῖ τὴν παρεϊάν του διὰ τῆς δεξιᾶς. Ὁ ἀγιογράφος οὕτως ἐκφράζει τὴν λύπην, ἀλλὰ καὶ τὰ ποικίλα συναισθήματα τῶν δύο αὐτῶν προσώπων ἔναντι τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅστις ἔλαβε μορφήν δούλου, καταδεχθεὶς καὶ θάνατον νὰ ὑποστῇ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν. Ὁ Ἰησοῦς ἱστορεῖται φέρων τὰ στίγματα τοῦ μαρτυρίου καὶ τὰς χεῖρας ἐσταυρωμένας, ἀπὸ τῆς ὀσφύος καὶ ἄνω. Εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ τόξου ἱστορεῖται ἐξαπτέρυγος ἄγγελος φέρων τὰ σύμβολά του διὰ τῶν δύο χειρῶν (σφαῖρα ἐπὶ κοντῶ). Διὰ τὴν τοιχογραφίαν αὐτὴν ὁ Καθηγητῆς Ὁρλάνδος ἔγραψεν ὅτι ἐκ τῶν ὑστερωτέρων τοιχογραφιῶν τοῦ Ναοῦ τούτου, ἡ παράστασις αὕτη εἶναι καὶ «ἀξιόλογος διὰ τὸ σχέδιον, τοὺς ἀρμονικοὺς χρωματισμοὺς, τὴν ὠραίαν ἔκφρασιν τῆς Θεοτόκου καὶ τὴν στάσιν τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου». Φρονεῖ δὲ οὗτος ὅτι λόγῳ τῆς καλῆς τέχνης τῆς «θὰ ἐποιήθη τὸν ἰζ' ἢ ιη' αἰῶνα ἐπὶ τῇ βάσει ἀρχαιοτέρου τινὸς καλοῦ προτύπου»⁴⁸. Ἐπὶ τῶν ἀντύγων τῆς κόγχης ἱστοροῦνται ἀντίνωτοι δύο ἄγγελοι ἀπὸ τῆς ὀσφύος καὶ ἄνω μετὰ τῶν συμβόλων των. Κάτωθεν αὐτῶν δύο ἄγιοι ὡσαύτως ἀντίνωτοι οἱ διάκονοι Στέφανος καὶ Πρόχορος. Τὸ σημεῖον τοῦτο τῆς τοιχογραφίας ὑπέστη μεγάλην φθοράν. Εἰς τὴν πρὸς Ἀνατολὰς διακρίνομεν τὰ ἐξῆς: «Ο ΑΓΙΟΣ ΠΡΩ ΧC». Ἐπίσης διακρίνομεν καὶ λογχοειδῆ διακόσμησην. Αἱ τοιχογραφίαι τοῦ τέμπλου εἶναι τόσον ἀπὸ πλευρᾶς ἀρχαιολογικῆς

48. Ἄναστ. Ὁρλάνδου, μνημον. ἔργον, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 175-176. Εἰκ. ἐν σελ. 176.

ἄσον καὶ ἀπὸ πλευρᾶς τέχνης μεγίστης ἀξίας. Εἰς τὸ κέντρον καὶ ὑψηλὰ ἱστορεῖται ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς τῆς δόξης (Ο ΔΙΚΑΙΟΣ ΚΡΙΤΗΣ) εἰς Συναϊτικὸν μοτίβον ἐντὸς ὠσειδοῦς πλαισίου (Εἰκ. 13η). Πρὸς τοὺς ἐκ δεξιῶν Του ἀναγινώσκομεν νὰ λέγη: ΔΕΥΤΕ ΟΙ ΕΥΛΟΓΗΜΕΝΟΙ ΤΟΥ ΠΑΤΡΟΣ ΜΟΥ ΚΛΗΡΟΝΟΜΗΣΑΤΕ /// ΤΗΝ ΒΑΣΙΛΕΙΑΝ... ΑΠΟ ΚΑΤΑ... Ἡ Παναγία εἰς τὰ δεξιὰ τοῦ Κυρίου ὀλόσωμος συνοδευομένη καὶ ὑπὸ δύο ἄλλων ἁγίων γυναικῶν. Ἐν συνεχείᾳ ἱστοροῦνται καὶ τρεῖς ἅγιοι ὀλόσωμοι ἐκ τῶν ὁποίων οἱ δύο εἰς τὴν ἄκραν κρατοῦν εὐαγγέλιον. Προφανῶς πρόκειται περὶ δύο εὐαγγελιστῶν. Ὁ πρῶτος ἴσως εἶναι ὁ Ἄπ. Πέτρος. Ἰστορεῖται ἐπίσης πλοῖον τὸ ὁποῖον ἀναμφιβόλως συμβολίζει τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ. Εἰς τὰ ἀριστερὰ τοῦ Κυρίου καὶ συμμετρικὰ πρὸς τὴν Παναγίαν εἰς τὸ αὐτὸ ὕψος ἱστορεῖται ὁ Ἅγιος «Γιάννης»⁴⁹ καὶ ἄλλοι πέντε ἐν συνεχείᾳ ὀλόσωμοι ἅγιοι (ἔχομεν τὸ θέμα τῆς δεήσεως). Κάτωθι αὐτῶν καὶ εἰς τὰ ἀριστερὰ πάντοτε τοῦ Κυρίου ἱστοροῦνται οἱ ἁμαρτωλοὶ (οἱ τρόφιμοι τῆς κολάσεως), ὡς ὁ πλούσιος τῆς παραβολῆς κ.ἄ. Ἀναγινώσκομεν τὴν εὐαγγελικὴν φράσιν⁵⁰ ΠΑΤΕΡ ΑΒΡΑΑΜ ΕΛΕΗΣΟΝ ΜΕ ΚΕ ΠΕΥΣΟΝ ΛΑΖΑΡΟΝ ΗΝ ΒΑΨΙ ΤΟ ΑΚΡΟΝ ΤΟΥ ΔΑΚΤΥΛΟΥ-ΔΙΔΑΤΟΣ ΟΤΙ ΟΔΙΝΟΜΕ ΕΝ ΤΗ ΦΛΟΓΙ ΤΑΥΤΗ. Ὁ Π Λ Ο Υ Σ Ι Ο Σ. Ἰστοροῦνται ἐπίσης «ΟΙ ΚΑΚΟΦΡΟΝ ΑΡΧΙΜΑΝΔΡΙΤΑΙ» καὶ γυνὴ «ΤΟΥ ΔΙΑΒΟΛΟΥ ΑΓΚΕΛΙΣΑ». Παραλλήλως πρὸς τὸν πλούσιον ἱστοροῦνται πρόσωπα αὐτοκρατόρων καὶ ἐχθρῶν τῆς ἐκκλησίας. Τὰς ἐπὶ τῆς τοξωτῆς ταύτης ἐπιφανείας ὁ Καθηγητῆς Ὁρλάνδος⁵¹ εὐλόγως τὰς ἐθεώρησεν ἀξίας ἰδιαιτέρας προσοχῆς σημειώσας ἅμα ὅτι αὐταὶ ἀμὲν τὰ ζωηρὰ διὰ μελαινῶν γραμμῶν δεδηλωμένα χαρακτηριστικὰ καὶ τοὺς μεγάλους ἀμυγδαλωτοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν Ἁγίων ἐνουμιζοῦσι Καππαδοκικὰς ἀγιογραφίας». Ἡμεῖς προσθέτομεν ὅτι τὰς εἰρημένους τοιχογραφίας τὰς συνδέει ἀναλογία τις εἰς τὴν ἔκφρασιν τῶν προσώπων πρὸς τε Βυζαντινὰς τοιχογραφίας ὑπογείου εὐκτηρίου τῶν Συρακουσῶν⁵², αἱ ὁποῖαι ἐχρονολογήθησαν ὑπὸ τοῦ P. Orsi εἰς τὸν 8ον-9ον αἰῶνα⁵³, ὡς καὶ πρὸς φορητὰς τινὰς εἰκόνας ἀποτεθησαυρισμένας εἰς τὴν ἐν τῷ Θεοβαδίστῳ Ὁρει Σινᾶ Μονῇ τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης. Ἐκ τῶν δευτέρων τούτων φέρω ὡς παράδειγμα τμῆμα εἰκόνο⁵⁴ ἐφ' ἧς ἱστοροῦνται αἱ τέσσαρες εὐαγγελικαὶ σκηναί: Γέννησις, Ὑπαπαντῆ, Ἀνάληψις καὶ Πεντηκοστῆ⁵⁵ τὴν ὁποίαν ἐδημοσίευσαν οἱ

49. Διατηρῶ τοῦτο ὡς ἔχει (λαϊκῆς προελεύσεως).

50. Παραθέτω ὡς ἔχει. Τὸ ἀνορθόγραφον ἴδιον τῶν χρόνων τῆς τουρκοκρατίας.

51. Ἀ ν α σ τ. Ὁ ρ λ ἄ ν δ ο υ, μνημ. ἐργ., σ. 175.

52. P. Orsi, Oratorio Trogloditico con pitture Byzantine a. s. Lucia di Siracusa, 1920, εἰκ. 7, 8, 9, 10.

53. Αὐτόθι.

54. Ὑψους 0,35, πλάτους 0,14 μ.

55. Εἰς ἐπαλλήλους σειρὰς καὶ ἄνευ διαχωρισμοῦ τινος.

Γεώργιος και Μαρία Σωτηρίου εις τὸ ὑπέροχον και πολύτιμον διτομον ἔργον των «Εἰκόνες τῆς Μονῆς Σινᾶ»⁵⁶, θεωρήσαντες αὐτὴν ὡς πιθανώτατα προερχομένην ἐκ τῆς Παλαιστίνης και ὡς δείγμα τῆς ἐγχωρίας Ἀνατολικῆς μοναχικῆς τέχνης, χρονολογήσαντες δὲ ταύτην ὡς ἔργον πιθανῶς τοῦ 7ου αἰῶνος⁵⁷. Γενικῶς εἰπεῖν τὰς περὶ ὧν ὁ λόγος τοιχογραφίας τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Κουβαρᾶ διακρίνει εἰς ἀπλοῦκός ρεαλισμός και τις αὐθόρητος «ζωντάνια», πράγματα ὄχι ξένα πρὸς τοὺς γενικοὺς χαρακτῆρας τῶν Ἀνατολικῶν ἔργων τῆς πρώτης χιλιετηρίδος και ἀνεξαρτήτως στενωτέρας τινὸς συγγενείας πρὸς τινὰ ἐξ αὐτῶν.

Τέλος ἀκολουθοῦν δύο ζῶναι μὲ διακοσμῆσεις. Ἡ ἐκ τῶν ἔκων ζῶνη και ἀπὸ τοῦ κέντρου πρὸς Νότον διαφέρει τῆς ἀπὸ τοῦ κέντρου πρὸς Βορρᾶν διὰ λόγους προφανῶς ποιικιλίας. Διαπιστώνομεν δηλαδὴ ὅτι ὄχι μόνον ἡ Ἀρχιτεκτονικὴ ἀλλὰ και αὐτὴ ἡ ἀγιογραφία και ἡ διακοσμητικὴ ἔχουν τὰ τεχνάσματά των.

Δεξιὰ τῶ εἰσερχομένῳ εἰς τὴν Ὁραϊαν Πύλῃν ἱστορεῖται ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἔνθρονος εἰς τύπον Διδασκάλου (Εἰκ. 14η). Ἀναγινώσκομεν IC XC ὁ ΖωΟΔΟΤΗΣ. Εἰς τὸ ἀνοικτὸν εὐαγγέλιον τὸ ὁποῖον κρατεῖ ἀναγινώσκομεν «ΕΓΩ ΕΙΜΙ ΤΟ ΦΩΣ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ Ο ΑΚΟΛ. ΕΜΟΙ ΟΥ ΜΗ ΠΕΡΙΠΑΤΗΣΗ ΕΝ ΤΗ ΣΚΟ...». Παραπλεύρως τοῦ Κυρίου ἱστορεῖται ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος διὰ πτερυγῶν (Εἰκ. 16η) διὰ τῆς δεξιᾶς εὐλογῶν και διὰ τῆς ἀριστερᾶς κρατῶν τὸ σύμβολον τοῦ μαρτυρίου και τὸ εἰλητάριον μὲ τὴν ἐπιγραφὴν «ΜΕΤΑΝ...». Εὐκρινῶς διακρίνεται τὸ συμπλήμμα τοῦ ἁγίου. Ἡ κάτωθι αὐτοῦ διακόσμησης κατεστράφη. Κάτωθι τῆς διαμπεροῦς κόγχης τοῦ τέμπλου και τῆς διακεκοσμημένης ζώνης ἀναγινώσκομεν τὴν ἐπιγραφὴν: «ΤΟ ΣΤΕΡΕΩΜΑ ΤΩΝ ΕΠΙ ΣΟΙ / ΠΕΠΙΘΟΤΩΝ ΣΤΕΡΕΩΣΟΝ ΚΥΡΙΕ ΤΗΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΝ». Ἀριστερὰ τῶ εἰσερχομένῳ εἰς τὴν Ὁραϊαν Πύλῃν ἱστορεῖται ἡ Παναγία εἰς τὸν τύπον τῆς Πλατυτέρας τοῦ Ναοῦ (Εἰκ. 15η), ἐπιχρωματισμένη. Ἐντὸς κύκλων ὑπάρχουν τὰ μονογράμματα ΜΡ ΘΥ καθὼς και ἡ ἐπιγραφὴ Η ΕΛΠΙΣ / ΤΩΝ / ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ/. Ἀναγινώσκομεν ἐπίσης ὅτι ἐπιδιωρθῶθη δαπάναις Δημ. Λ. Γκλιώτη 1918. Δεξιὰ τῆς Παναγίας ἱστορεῖται ὁ Ἅγιος Γεώργιος ὁ τροπαιοφόρος ἔφιππος. Διακρίνεται ἡ χεὶρ τοῦ Θεοῦ εὐλογοῦσα αὐτόν. Ἐναντι τοῦ Τέμπλου ἐπὶ τοῦ διαχωριστικοῦ τοῦ Γ' πρὸς τὸ Δ' τμήμα και ἀπὸ τοῦ Νότου πρὸς Βορρᾶν ἱστοροῦνται κατὰ σειρᾶν: ὀλόσωμός τις ἅγιος ὁ ὁποῖος ὄμως δὲν ἀνεγνωρίσθη, ἴσως ἱστορεῖται ὁ Ἰησοῦς νεανίας, και κάτωθι αὐτοῦ

56. Γ. και Μ. Σωτηρίου, Εἰκόνες τῆς Μονῆς Σινᾶ, τόμ. Α' (Εἰκόνες), Ἀθήναι 1956, εἰκ. 17-19, τόμ. Β', Κείμενον (μετὰ περιλήψεως εἰς τὴν Γαλλικὴν), Ἀθήναι 1958, σ. 33-35.

57. Αὐτόθι, τόμ. Β', σ. 35.

ἡ δέησις «Μνήσθητι Κύριε ἐν τῇ βασιλείᾳ σου τοῦ δούλου σου Αἰμιλιανοῦ τοῦ Κόντου ἅμα συμβίας καὶ τέκνων αὐτῶν». Ὁ δεύτερος τῶν ἱστορουμένων εἶναι ὁ Ἅγιος Βασίλειος ἐν ἀρχιερατικῇ στολῇ καὶ ἀκολουθοῦν ἕτεροι δύο ὀλόσωμοι ἄγιοι. Ἐνῶ διακρίνεται καὶ ἑτέρα ἐπιγραφή ἀρκετὰ ὅμως κατεστραμμένη, ἡ ὁποία μᾶλλον γράφει «Μνήσθητι Κύριε ἐν τῇ βασιλείᾳ σου τὸν Θεοφρόν Ἱερέα Ἀροάμ... Ἀροάμ» (Εἰκ. 17η). Τέλος παρίσταται ρωμαῖος στρατιώτης ὄρθιος μὲ τοὺς πόδας ἀνοικτοὺς πρὸ κτιρίου. Προφανῶς ἱστορεῖται μαρτύριόν τι εἰς τέσσαρας φάσεις (Φυλακὴ-σκοπὸς-μαρτύριον-θάνατος).

Εἰς τὴν μεσαίαν ζώνην τοῦ διαχωριστικοῦ καὶ πρὸς βορρᾶν ὁ Ἅγιος ΒΛΑΣΙΟΣ καὶ ὁ ΑΓΙΟΣ ΧΑΡΑΛΑΜΠΗΣ ὀλόσωμοι. Κάτωθεν αὐτῶν ἡ διακόσμησις εἶναι κατεστραμμένη. Τέλος ὁ Συμεὼν ὁ Στυλιτῆς ἐπίσης εἰς τὴν μεσαίαν ζώνην καὶ πρὸς Νότον ἐνῶ ἡ κάτωθεν αὐτοῦ διακόσμησις εἶναι ὡσαύτως κατεστραμμένη. Εἰς τὸν βόρειον τοῖχον τοῦ Δ' τμήματος, ὅπου ἡ ἀποφραχθεῖσα θύρα (Εἰκ. 18) διακρίνονται ὀλόσωμοι ἐν ἀρχιερατικῇ περιβολῇ οἱ ΑΓΙΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ καὶ ὁ ΑΓΙΟΣ ΘΩΜΑΣ πιθανῶς. Αἱ ὑπερθεν αὐτῶν τοιχογραφίαι εἶναι ἐφθαρμένοι ἐνῶ κάτωθεν αὐτῶν διακρίνεται ὡραία διακόσμησις. Εἰς τὸν ἀκριβῶς ἀπέναντι τοῖχον (Ν. τοῖχον) ὅπου ἡ δευτέρα ἀποφραχθεῖσα θύρα ἱστορεῖται ὁ ΑΓΙΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ. Πρὸς Νότον καὶ ἐσωτερικῶς ἢ ἐν λόγῳ θύρα ἔφερον ἀντινώτους ἀγίας ὡς εὐκρινῶς καθίσταται τοῦτο ἀντιληπτὸν ἔτι καὶ σήμερον. Πρὸς Ἀνατολὰς ὁ Νότιος τοῖχος τοῦ Δ' τμήματος εἰκονίζει τὸν Ἅγιον Νικόλαον.

Εἰς τὸ Γ' τμήμα τοῦ Ναοῦ διακρίνομεν ἐλαχίστας τοιχογραφίας καὶ ὅλας εἰς τὸ διαχωριστικὸν πρὸς Ἀνατολὰς. Ἀπὸ Βορρᾶν πρὸς Νότον ἱστοροῦνται οἱ Ἅγιοι Θεόδωροι⁵⁸ (Εἰκ. 19η) ὀλόσωμοι ἐν στρατιωτικῇ περιβολῇ, ὁ ἐξ ἀριστερῶν εἰς τὸν προσβλέποντα εἶναι νεαρὸς καὶ κρατεῖ διὰ τῆς δεξιᾶς τὸ δόρυ, ἐνῶ, διὰ τῆς ἀριστερᾶς, ὀρθογωνίου σχήματος ἀσπίδα. Ἱστορεῖται εἰς στάσιν ἀνφὰς μὲ ἐσχηματοποιημένα σγουρὰ μαλλιά καὶ φωτοστέφανον. Ὡσαύτως καὶ ὁ δεύτερος ἐκ δεξιῶν διὰ μὲν τῆς δεξιᾶς κρατεῖ δόρυ, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς, περίπου κυκλικοῦ σχήματος, ἀσπίδα. Τὸ ρυτιδωμένον τοῦ προσώπου του, τὸ γένειόν του, τὸ ἐλαφρῶς ἐσχηματοποιημένον τῶν μαλλιῶν τῆς κεφαλῆς προδίδουν μεσήλικα. Τὸ εἶδος τῆς στρατιωτικῆς στολῆς καὶ τὰ χρησιμοποιοθέντα ἔντονα χρώματα, ἔχω τὴν γνώμην ὅτι ἀνάγουν τὴν ἐν λόγῳ τοιχογραφίαν εἰς τὸν 1' αἰῶνα. Διὰ τὸν πρῶτον ἀναγινώσκομεν «Θεόδωρος ὁ Μάρτυς». Διὰ τὸν δεύτερον, «Θεόδωρος ὁ Τύραν».

Ἐντὸς τῆς πρὸς Βορρᾶν καμάρας ἱστορεῖται ὁ Ἀπόστολος Πέτρος ἐνῶ ἐντὸς τῆς πρὸς Νότον ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἀκριβῶς ἔναντι ἀλλήλων.

58. Τί ἐκ τούτων συνετέλεσεν εἰς τὴν προκειμένην ἀνάπτυξιν τοῦ ἐνὸς Θεοδώρου εἰς δύο πρόσωπα δὲν δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν. Βέβαιον ὅμως τυγχάνει, ὅτι πρωτεύοντα ρόλον διεδραμάτιζον εἰς τοιαύτας περιπτώσεις τὰ μαρτύρια καὶ οἱ βίοι.

Ἱστοροῦνται ὀλόσωμοι κρατοῦντες ἐσταχωμένον εὐαγγέλιον. Εἰς τὰς ἐνδουμασίας των διακρίνονται πάρα πολλαὶ πτυχώσεις. Ἡ ἱστορία εγένετο εἰς στάσιν προφίλ, εἶναι δὲ θαυμασίας τέχνης. Τὸ ὅτι εἶναι κορυφαῖοι Ἀπόστολοι δηλοῦται καὶ διὰ τῆς ἀπλῆς τοποθετήσεως ἐπὶ τῶν βασικῶν πεσοικίωνων τοῦ Ναοῦ δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τῷ εἰσερχομένῳ. Εἰς τὸ τρίβηλον καὶ εἰς τὴν κορυφὴν τῆς πρὸς βορρᾶν καμάρας ἱστοροῦνται ἀντίνωτοι ὁ Ἅγιος Ἰωάννης καὶ ἡ Θεοτόκος. Τὸ πρόσωπον τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου καταστραφέν ἀντικατεστάθη ὑπὸ ἄλλου, τοποθετηθέντος κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον ἐπιτυχῶς ἐπὶ τοῦ χώρου τοῦ παλαιοῦ. Ἡ Παναγία εἶναι εἰς στάσιν Πλατυτέρας.

Τέλος ἐπὶ τοῦ ἰδίου διαχωριστικοῦ πρὸς Νότον ἱστορεῖται ὁ Ἅγιος Σπυριδων ἐν ἀρχιερατικῇ περιβολῇ καὶ ὀλόσωμος διὰ μὲν τῆς ἀριστερᾶς κρατῶν ἐσταχωμένον εὐαγγέλιον, διὰ δὲ τῆς δεξιᾶς εὐλογῶν. Ἡ μορφή του εἶναι αὐστηρὰ καὶ ἀσκητικῆ. Ἡ γενειὰς πλουσία.

Εἰς τὸ Γ' τμήμα ἄλλας τοιχογραφίας δὲν διακρίνομεν ἐνῶ εἰς τὸ Β' οὐδεμίαν. Οὕτως ἐρχόμεθα εἰς τὸν Δυτικὸν τοῖχον τοῦ Ναοῦ.

Ἡ σύνθεσις τῆς τοιχογραφίας εἰς τὸν ἐν λόγῳ τοῖχον εἶναι σπουδαιοτάτη ἐνῶ ἡ ἐκτέλεσις λίαν ἐπιτυχῆς. Ἀσφαλῶς προέρχεται ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ Γεωργίου Μάρκου. Ὑψηλὰ πρὸς τὴν στέγην ἀρχεται ὁ Ἅγιογράφος διὰ μιᾶς ζώνης μὲ διακόσμησιν. Ἐν συνεχείᾳ ἄλλη ζώνη κάτωθεν τῆς πρώτης περιλαμβάνει (9) ἑννέα ἀγγέλους ἕνα καὶ ἕνα τοῦ Ἀρχαγγέλου (ἀγγέλου τῆς Βουλῆς ἢ τοῦ Χριστοῦ), ἀπὸ τῆς ὀσφύος καὶ ἄνω. Ἐδῶ ἀντιπροσωπεύονται τὰ 9 τάγματα τῶν Ἀγγέλων (Ἄγγελιοι, Ἀρχάγγελιοι, Ἀρχαί, Ἐξουσίαι, Κυριότητες, Θρόνοι, Δυνάμεις, Χερουβείμ, Σεραφείμ). Φέρουν πτέρυγας καὶ τὰ σύμβολά των. Ἐν συνεχείᾳ ἱστορεῖται ὁ Ἰησοῦς τῆς Δόξης ἐντὸς σχήματος ἀστέρου καὶ κύκλου ὡς ἡλιος δικαιοσύνης (Εἰκ. 20). Ὁ Κύριος κάθηται ἐπὶ θρόνου φέρων τὰ στίγματα τοῦ μαρτυρίου. Ἱστοροῦνται τρίπτεροι ἀσώματοι ἄγγελοι συμβολίζοντες ἅμα τὸ τρισυπόστατον τῆς Ἁγίας Τριάδος. Δεξιὰ τοῦ Κυρίου ἱστορεῖται ἡ Παναγία καὶ ἀριστερὰ ὁ Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος. Ἐκατέρωθεν αὐτῶν οἱ δώδεκα Ἀπόστολοι ἀνὰ ἕξ καθήμενοι καὶ δεόμενοι εἰς τὸν Κύριον. Κάτωθι αὐτῶν ἀναγινώσκομεν τὴν ἐξῆς φράσιν «HC ETOIMASTE TOY CTEΦΑΝΟΥ». Κάτωθεν αὐτῆς δύο ἄγγελοι ὀλόσωμοι κρατοῦν διὰ τῆς μιᾶς χειρὸς των τὸ σύμβολόν των καὶ διὰ τῆς ἄλλης κουβούκλιον ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὑπάρχει ὁ σταυρὸς καὶ τὰ πρόσθετα σύμβολα τοῦ μαρτυρίου (ἡ λόγχη καὶ ὁ σπόγγος) ἀλλὰ καὶ τὰ ὀθόνια τοῦ ἀναστάντος Κυρίου. Κάτωθεν αὐτῶν ὁ ζυγὸς τῆς δικαιοσύνης (Εἰκ. 21). Οἱ ἄνθρωποι ἱστοροῦνται γυμνοὶ (ἴσοι). Ἔχομεν δηλαδὴ τὴν ψυχαστασίαν. Ἄγγελοι ζυγίζουσι τοποθετοῦντες τὰς καλὰς πράξεις τῶν ἀνθρώπων ἐπὶ τοῦ ζυγοῦ, ἐνῶ οἱ δαίμονες τοποθετοῦν τὰς κακὰς. Ζώνη ἐκκινουσα ἀπὸ τοὺς πόδας τοῦ ἀναστάντος καὶ μετὰ δόξης περιβεβλημένου Κυρίου (ποταμός), ἀπολήγει εἰς τὸν Βόρειον τοῖχον καὶ πρὸς

τὸ δάπεδον. Ἐντὸς αὐτοῦ ὑπάρχουν προσωπογραφίαι ρωμαίων αὐτοκρατόρων πολεμησάντων τὸν χριστιανισμόν.

Ἀναγινώσκωμεν τὰ ὀνόματα «Διοκλητιανὸς καὶ Σέργιος». Κάτω καὶ πρὸς τὸν ΒΔ. τοῖχον τοῦ Ναοῦ ἱστορεῖται ἡ κόλασις. Ἐν αὐτῇ εὐρίσκεται ὁ φονεὺς, ὁ κλέπτης, ὁ ψεύστης, ὁ μοιχός... Εἰς τὸ κέντρον τῆς τοιχογραφίας ὁ Ἄδὰμ καὶ ἡ Εὐὰ γονυπετοῦντες ζητοῦν ἔλεος, προφανῶς κλαίοντες. Πρὸς τὰ ΝΔ. εἰς τὸ αὐτὸ περίπου ὕψος ἐντὸς κύκλων διακρίνονται οἱ χοροὶ τῶν ὁσίων γυναικῶν, τῶν μαρτύρων γυναικῶν, ἔπονται οἱ χοροὶ τῶν Ἀρχιερέων, τῶν Μαρτύρων, τῶν Ὀσίων καὶ τῶν Προφητῶν (Εἰκ. 22). Ἡ ἱστόρησις γίνεται ἀπὸ τῆς ὀσφύος καὶ ἄνω, εἶναι δὲ θαυμασίας τέχνης. Ἐν συνεχείᾳ οἱ Ἅγιοι Πάντες εἰσερχόμενοι εἰς τὸν Παράδεισον ὅπου ὁ Ἅγιος Πέτρος ἀνοίγει τὴν θύραν τοῦ Παραδείσου διὰ τοῦ εἰς χεῖρας του κλειδίου. Ἡ πλουσία πληθωρικὴ πτύχωσις καὶ ἡ ζωηρὰ ἀντίθεσις τῶν χρωμάτων (φῶς-σκιά) δημιουργοῦν ζωηρὰν ἐντύπωσιν τοῦ ἀναγλύφου εἰς τὰς μορφάς των. Πλησιέστερον εἰσέτι πρὸς τὸν Ν. τοῖχον τοῦ Ναοῦ ἱστορεῖται ὁ Παράδεισος. Ἄνωθεν τῆς θύρας αὐτοῦ, τρόπον τινὰ φρουρός, ἱστορεῖται ἀσώματος ἐξαπτέρυγος ἄγγελος. Ἐντὸς τοῦ Παραδείσου καὶ μεταξύ δένδρων ἱστοροῦνται ἡ Παναγία εἰς τὸ μέσον δύο ἀγγέλων, εἰς τὸ ἄκρον ὁ δικαιοθεὶς ληστής καὶ ὀπισθεν αὐτοῦ ὁ σταυρός του.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟΝ

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΙΣ ΤΟΥ ΜΝΗΜΕΙΟΥ
ΚΑΙ ΤΩΝ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΙΣ ΤΟΥ ΜΝΗΜΕΙΟΥ

Ἡ χρονολόγησις τοῦ ἐξεταζομένου χριστιανικοῦ μνημείου χρήζει μεγίστης προσοχῆς, διότι ἀπὸ τοὺς χρόνους τῆς ἀνιδρύσεώς του μέχρι καὶ τοὺς καθ' ἡμᾶς ἐγένοντο εἰς αὐτὸ προεκτάσεις, μεγάλης ἐκτάσεως μετατροπαὶ καὶ ἀναστηλώσεις μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἀπολέσῃ ἐξωτερικῶς καὶ ἐσωτερικῶς τὴν ἀρχικὴν του ὄψιν. Τεχνικὰ ὅμως κριτήρια μεταξὺ τῶν ὁποίων τρόπος δομῆς, ὕλικόν καὶ πάχος ἀρμῶν, μᾶς ὀδηγοῦν νὰ ἀποφανθῶμεν ὅτι: Π ρ ῶ τ ο ν, ὁ ἀποτελεῶν τὸ ἀντικείμενον τῆς παρουσίας μελέτης Ναὸς ἀνιδρύθη περὶ τὸ 900 μ.Χ. Εἰς τὴν χρονολόγησιν αὐτὴν ἄλλωστε συνηγοροῦν: α) Ἡ ἀνατολικῶς μεγάλη ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς ἀψὶς τοῦ Ἱεροῦ, β) Τὸ ὕλικόν τῶν συνδεόντων τοὺς λίθους ἀρμῶν καὶ γ) Ἡ δομὴ τμήματος τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ κτιρίου ἀπὸ Ἀνατολὰς πρὸς Δυσμάς. Δ ε ὕ τ ε ρ ο ν, περὶ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν τοῦ αὐτοῦ αἰῶνος ἐγένοντο αἱ κάτωθι οὐσιώδεις τροποποιήσεις: α) Ὁ ἐγκάρσιος τοῖχος, ἔνθα νῦν τὸ τέμπλον τοῦ Ναοῦ, β) Τὸ πρῶτον τρίβηλον καὶ γ) Ὁ στηρίζων τὸ ὀξυκόρυφον τόξον ἐγκάρσιος τοῖχος ἔνθα καὶ ποτε Δυτικὴ πλευρὰ τοῦ Ναοῦ κρημνισθεῖσα πολὺ βραδύτερον χάριν ἐπεκτάσεως τοῦ Ναοῦ. Τ ρ ί τ ο ν, μετὰ παρέλευσιν ἑννέα αἰῶνων καὶ συγκεκριμένως περὶ τὰ τέλη τοῦ ἡ' αἰῶνος ἐκτίσθησαν τὸ σημερινὸν Δυτικὸν τμήμα τοῦ Ναοῦ μετὰ τοῦ δευτέρου τριβήλου καὶ τοῦ μεγάλου ὀξυκορύφου τόξου. Τ έ τ α ρ τ ο ν, περὶ τὰ μέσα τοῦ ιζ' αἰῶνος: α) Ἐνισχύθησαν αἱ μακραι πλευραι τοῦ Ναοῦ, β) Ἐνετειχίσθη ἡ ἔμπροσθεν τοῦ τέμπλου βορεία θύρα, γ) Κατεσκευάσθη τυφλὸν ἀψίδωμα μετὰ ὀξυκορύφου τόξου καὶ δ) Ἀντικατεστάθη τὸ παλαιότερον τέμπλον διὰ τοῦ καὶ σήμερον διασφζομένου κτιστοῦ. Π έ μ π τ ο ν, τέλος τὸν 20ὸν αἰῶνα ἐκτίσθη ἀντηρὶς ἐπὶ τῆς Νοτιοδυτικῆς γωνίας καὶ τὸ 1962 ἐπεσκευάσθη ὑπὸ τῆς ὑπηρεσίας ἀναστηλώσεως ἡ δίρριχτος ξυλίνη στέγη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΙΣ ΤΩΝ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ

Ὁ Ναός ἱστορήθη τρίς, ὡς προκύπτει ἐκ τῶν εἰς πολλὰ σημεῖα τοῦ ἐσωτερικοῦ του σαφῶς διακρινομένων τριῶν στρωμάτων τοιχογραφιῶν. Προσεκτικῆ ἐξέτασις ἐνὸς ἐκάστου τῶν στρωμάτων τούτων καὶ τῶν τοιχογραφιῶν τῶν διασφωζομένων ἐν λειψάνοις ἢ ἐν καλῇ καταστάσει, ὀδηγοῦν εἰς τὰ ἐξῆς ἀσφαλῆ κατὰ τὴν γνώμην μας συμπεράσματα: α) Ἡ πρώτη πλήρης ἱστορήσις του ἔγινε περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΑ' αἰῶνος. Ἡ μέχρι σήμερον διατηρουμένη εἰς τινὰ σημεῖα τρυφερότης τῶν χρωμάτων τοῦ ἀρχικοῦ του στρώματος, ἢ μόλις μὲν ἀλλὰ σαφῶς ἐν αὐτῷ διακρινομένη διαφάνεια πλουσιῶν ποτὲ τόνων χρώματος καὶ γενικῶς ἐξαιρετικῆ τισ φωτεινότης ἀποτελοῦν οὐσιώδη στοιχεῖα μαρτυροῦντα εὐγλώττως τὸν αἰῶνα τῆς φιλοτεχνήσεώς του⁵⁹. β) Ἡ δευτέρα ἱστορήσις ἔγινε κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ ιγ' αἰῶνος. Ἐὰν προσέξωμεν ἐπισταμένως τὸ εἰς πολλὰ σημεῖα τοῦ Ναοῦ διακρινόμενον τοῦτο στρῶμα, δὲν θὰ δυσκολευθῶμεν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι εἰς τὸ διατηρούμενον χρῶμά του δεσπόζει κάποια ἀπλότης. Προσέτι σποραδικῶς διακρίνονται λεπταὶ χρυσαῖ γραμμαὶ αἱ ὅποια ἀναντιλέκτως εἶναι ἐκ πτυχῶν ἐνδυμάτων. Εἰς τὰς κάπως καλῦτερον διατηρουμένας τοιχογραφίας τοῦ αἰῶνος τούτου, βλέπομεν τὸ ἀρκούντως χαρακτηριστικὸν γνώρισμά του, ἥτοι τὴν ζωηρὰν ἔκφρασιν τῶν προσώπων, τὴν φυσικότητα τῆς κώμης, τὴν μαλακὴν φωτοσκίασιν, τὴν καλὴν διάπλασιν τῶν σωμάτων, ἀναδεικνύουσαν τὸν ἕγκον των κάτωθεν ἀπλῆς πτυχιολογίας. Ὅθεν οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν δύναται νὰ ὑπάρχῃ περὶ τοῦ χρόνου τῆς φιλοτεχνήσεώς των. Τέλος, ἡ τρίτη ἱστορήσις εἰς πολλὰ σημεῖα τοῦ Ναοῦ ἔγινε τὸν ιη' αἰῶνα, ὡς μαρτυρεῖ ἡ ὅλη τεχνοτροπία τῶν τοιχογραφιῶν αὐτῶν.

Τοῦ α' ἡμίσεος τοῦ ιγ' αἰῶνος εἶναι αἱ τοιχογραφίαι τοῦ ἄνω μέρους τοῦ τοίχου τοῦ τέμπλου καὶ ὅ,τι διασφύζεται εἰς τὸ ἀνοιγμα μεταξύ τέμπλου καὶ τριβήλου. Αἱ τοῦ ιη' αἰῶνος εἶναι αἱ ἐπὶ τῆς Δυτικῆς πλευρᾶς σκηνὴ τῆς Β' Παρουσίας κ. ἄ. Αἱ τοῦ ιη' αἰῶνος διασφωζόμεναι τοιχογραφίαι ἱστορήθησαν ὑπὸ τοῦ ἐξ Ἄργους Διδασκάλου τῆς Ἁγιογραφίας Γεωργίου Μάρκου καὶ τῶν μαθητῶν του⁶⁰. Ἐξ αὐτῶν ἡ προαναφερθεῖσα προέρχεται ἐκ τῆς χειρὸς τοῦ ἰδίου τοῦ Γεωργίου Μάρκου ὡς καὶ πάλιν ἡ ὅλη τεχνοτροπία τῆς εὐγλώττως μαρτυρεῖ.

Δὲν θεωρῶ ἄσκοπον νὰ σημειώσω ὅτι ὁ χαλκέντερος οὗτος ἀγιογράφος καὶ «ἔργῳ Εὐαγγελιστῆς» ἐπεδίδετο καὶ εἰς τὴν ἱστορήσιν φορητῶν εἰκόνων μετὰ μεζιζονος μάλιστα δεξιοτεχνίας ὅπως μαρτυροῦν αἱ ἐπὶ τοῦ τέμπλου τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς Φανερωμένης Σαλαμῖνος ὑπάρχουσαι.

59. Ἀρχαιολ. δελτίον, ΙΗ' τόμος 1963, σ. 56 (Λ α ζ α ρ ι δ η ς).

60. Περιοδ. «Ἀθηνᾶ», τόμ. ΛΕ', 1923, σελ. 173-176.

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

ΑΙΣΘΗΤΙΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Ἡ αἰσθητικὴ ἐξέτασις τοῦ ἀποτελέσαντος τὸ ἀντικείμενον τῆς παρουσίας ἐργασίας περισπουδάστου χριστιανικοῦ μνημείου τῶν Καλυβίων θέλει ἰδίαν ὄλως προσοχὴν, κυρίως λόγῳ τῶν ἐν αὐτῷ, ἀλλαχοῦ τῆς μελέτης μου πολλάκις ἀναφερθεισῶν, διὰ μέσου τῶν αἰώνων τροποποιήσεων. Παρὰ ταῦτα ἐντὸς τοῦ εἰς τὸν Ναὸν αὐτὸν πεπερασμένου χώρου, ὅπως θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, κυριαρχεῖ τὸ αἶσθημα τοῦ Ἰψηλοῦ. Διὰ τὸ νὰ γίνω περισσότερον ἀντιληπτὸς ὑπενθυμίζω τὸ ἀξίωμα καθ' ὃ «ὁ θεωρητικὸς χῶρος εἶναι ζήτημα φιλοσοφικῆς γνώσεως, ἐνῶ τὸ αἶσθημα τοῦ χώρου εἶναι βίωσις αἰσθητικῆ»⁶¹. Μὲ τὴν ἔξαρσιν σημείων τινῶν τοῦ ἐσωτερικοῦ του, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸ εἰσερχόμενον ἐν αὐτῷ φῶς, δημιουργεῖται εἰς τόνος ἀνατάσεως πρὸς τὸ ὕψος. Ἄν εἰς τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος κτίσμα δὲν ὑφίσταται ἀκρίβεια ἐφαρμογῆς καὶ κατ' ἀναλογίαν κανονικότητος εἰς τὴν χάραξιν⁶², τοῦτο δὲν ὀφείλεται μόνον εἰς τὰς γενομένας κατὰ καιροὺς τροποποιήσεις του, ἀλλὰ κυρίως εἰς τὴν διέπουσαν αὐτὸ γραφικὴν σύνθεσιν, τὴν ὁποίαν εἶναι γνωστὸν πόσον ἡ Βυζαντινὴ ἀρχιτεκτονικὴ ἡγάπα καὶ ἐπεδίωκεν.

61. Μαρίνου Καλλιγᾶ, Ἡ αἰσθητικὴ τοῦ χώρου τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μεσαίωνας στὸ Μεσαίωνα, Ἀθήνα 1946. Fr. El. de Tejada, μνημον. ἔργ., ἐνθ' ἄνωτ. Δ. Τερζάκη, Τέχνη καὶ χωροχρόνος (Ἐν Ἐπιθεωρ. «Ἀνθρώπινες Σχέσεις», τεύχος Ἰανουαρίου 1977). Ἐν Ἀθήναις 1977. Chiesa Cristiane Concilio Scritti di Autori Vari con Prefazione di A. C. Jemolo-Traduzione di Adulberto di Rosa p. p., X-298. Arm. Plebe, Processo all'estetica (3a Edizione) Firenze 1969. Π. Α. Μιχελῆ, Αἰσθητικὴ θεώρηση τῆς Βυζαντινῆς Τέχνης, Ἐκδ. Β', Ἀθήναι 1972, σ. 80. Δ. Καρακατσάνη, Ὁ Ναὸς τοῦ Μεγαλομάρτυρος Ἁγίου Δημητρίου Σαρωνικοῦ. Ἀνάτυπον ἐκ τῆς «Θεολογίας», Ἀθήναι 1976, σ. 7.

62. Μ. Γκητάκου, Αἱ χαραῖεις εἰς τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἀρχιτεκτονικὴν, Ἀνάτυπον μετὰ προσθηκῶν ἐκ τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἐπιθεωρήσεως πνευματικοῦ Προβληματισμοῦ «Ἀνθρώπινες Σχέσεις», τεύχ. Ἰουνίου 1974, Ἐν Ἀθήναις 1974, ἐνθα καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία. Πρβλ. Ἀγγέλου Γ. Προκοπίου, Ἱστορικὴ εἰσαγωγὴ εἰς τὴν θεωρίαν τῆς Τέχνης, Ἀθήνα 1963, σ. 23. Johan Huizinga, L' uomo e la Cultura. Traduzione di ugo Arlotta Prefazione di Carlo Morandi. Seconda edizione, pp. XXIV—40. Francisco Elias de Tejada, Tratado de Filosofia del derecho. Τόμ. I. Publicaciones de la universidad de Sevilla. Sevilla 1974. Κ. Ξενογιάννη, Τὸ Καθολικὸν τῆς Μονῆς Προδρόμου Γαρδικίου Μεσσηνιας, Καλαμάτα 1977, σ. 21.

Ἄλλ' ἐξ ἐπόψεως μορφολογικῆς, τυπολογικῆς καὶ ἰδίως αἰσθητικῆς, ὁ Ναός οὗτος παρ' ὅτι λόγῳ τῶν ἐν αὐτῷ ἐκδήλως γενομένων τροποποιήσεων εἰς διαφόρους ἐποχάς, ἀπώλεσε τὴν ἀρχικὴν του ὄψιν, ἐν τούτοις παρουσιάζει ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον, διότι σὺν τοῖς ἄλλοις εἰς αὐτὸν διακρίνεται σαφῶς τὸ Ὑψηλόν, ἰδίᾳ δὲ ὅπως ἐκφράζεται εἰς τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ στάδια τῆς Βυζαντινῆς τέχνης. Αἱ ἐν αὐτῷ ὑπάρχουσαι «Ἐντασις» καὶ «Ἐμφασις» εἶναι αἱ ἐπιγραμματικῶς χαρακτηρίζουσαι τὰς μεταπτώσεις τοῦ Ὑψηλοῦ ὡς τοῦτο ἐκφράζεται κατὰ τὰς δύο τελευταίας ἐποχάς τῆς Βυζαντινῆς τέχνης⁶³.

Ἄν εἰς τὸν Ναὸν αὐτὸν δὲν διακρίνεται, σαφῶς — τοῦλάχιστον εἰς τοὺς μὴ εἰδικούς αἰσθητικούς — διάθεσις πρὸς τὴν ἔκτασιν — κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς πρώτης περιόδου τῆς Βυζαντινῆς τέχνης — πλὴν ὅμως ἡ γραφικότης του καθιστᾷ φανεράν κάποιαν «ἐντασιν», ἥτοι τὸ κύριον ἀλλὰ καὶ οὐσιῶδες γνῶρισμα τῆς Βυζαντινῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἀρχιτεκτονικῆς κατὰ τὴν Β' Περίοδον τῆς Βυζαντινῆς τέχνης⁶⁴. Παραλλήλως ἐξ ἴσου φανερὰ εἶναι ἡ εἰς τὸ αὐτὸ Μνημεῖον «ἐμφασις», τουτέστι τὸ κύριον καὶ οὐσιῶδες γνῶρισμα τῆς Βυζαντινῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχιτεκτονικῆς κατὰ τὴν Γ' περίοδον τῆς Βυζαντινῆς τέχνης. Ἐπιπροσθέτως εἰς τὸν ἀπασχολοῦντα ἡμᾶς Ναὸν καθίσταται ἐκδηλὸς ἡ διασταύρωσις τῆς αἰσθητικῆς κατηγορίας τῆς Χάριτος⁶⁵. Αὐτὴ ἡ ἐκδηλὸς ἀπλότης τῶν ἐπιφανειῶν καὶ ἡ ἡρεμία, χαρακτηριστικὰ τῆς Σχολῆς τῆς Ἐπαρχίας⁶⁶, εἶναι ἅμα ἀποτέλεσμα ἐπιρροῆς τοῦ κλασσικοῦ πνεύματος⁶⁷, πρᾶγμα τὸ ὅποιον εὐγλώττως διαλαλεῖ, τὴν ἀνεξαρτήτως καινοτομιῶν τήρησιν τῆς παραδόσεως ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων. Ἄλλὰ καὶ αὐταὶ αἱ κατὰ

63. Μ. Γ κ η τ ά κ ο υ, Ἡ ἐκφρασις καὶ ἡ βίωσις τοῦ Ὑψηλοῦ εἰς τὴν Ἀρχιτεκτονικὴν καὶ εἰς τὴν Ζωγραφικὴν κατὰ τοὺς οὐσιωδεστέρους σταθμούς τῆς Βυζαντινῆς Τέχνης.

64. Αὐτόθι. A r m a n d o P l e b e, *Processo all' estetica*, 3α edizione, p. p. XX-224. Ἀ ρ ε τ ῆ ς Κ α λ ο γ ε ρ ο π ο ὑ λ ο υ, Ἡ διὰ τῆς Βυζαντινῆς Τέχνης στροφὴ τῆς αἰσθητικῆς στάσεως τοῦ ἀνθρώπου ἐναντι τῶν φαινομένων τοῦ κόσμου, Ἀνακοίνωσις εἰς τὸν Β' Διεθνῆς Συνέδριον τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἐταιρείας «Βυζαντινὸς Πολιτισμὸς» 1976.

65. Μ. Γ κ η τ ά κ ο υ, Μαθήματα φιλοσοφίας τῆς Τέχνης καὶ Αἰσθητικῆς, Ἐν Ἀθήναις 1975, σ. 89 κ. ἐξ. Τ ο ὕ α ὕ τ ο ὕ, Αἱ αἰσθητικαὶ κατηγορίαι, εἰς Β' τόμ. τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας «Ἡλιος», Ἐν Ἀθήναις 1976. Δ. Κ α ρ α κ α τ σ ά ν η, Ὁ Ναός τοῦ Μεγαλομάρτυρος Ἁγίου Δημητρίου Σαρωνικοῦ, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 16. A r m. P l e b e, *Processo all' estetica*, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 83 κ. ἐξ.

66. A l f r e d P h i l i p p s o n, *Das Byzantinische Reichs Geographische Erscheinung*. Leiden 1939, σ. 124. A r m. P l e b e, μνημ. ἐργ., ἐνθ' ἄνωτ.

67. Π. Μ ι χ ε λ ῆ, Αἰσθητικὴ θεώρησις τῆς Βυζαντινῆς Τέχνης, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 235. Τ ο ὕ α ὕ τ ο ὕ, Ἡ Ἀρχιτεκτονικὴ ὡς Τέχνη. Μία ἐφηρμοσμένη Αἰσθητικὴ, Ἐκδοσις Β' (Τεχνικοῦ Ἐπιμελητηρίου τῆς Ἑλλάδος), Ἀθήναι 1951, σ. 67. Μ. Γ κ η τ ά κ ο υ, Θεώρησις τῆς Βυζαντινῆς Τέχνης, Ἀνάτυπον μετὰ προσθηκῶν ἐκ τοῦ Α' τεύχους τοῦ Περιοδικοῦ «Ροτόντα», Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1970. L o u i s B r e h i e r, *Les institutions de l' empire Byzantin*. Editions Albin Michel, Paris 1949 et 1970.

τὴν μεταβυζαντινὴν ἐποχὴν γενόμεναι εἰς τὸν Ναὸν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τροποποιήσεις καὶ ἀναστηλωτικαὶ ἐργασίαι ἀποδεικνύουν διὰ μυριστὴν φορὰν τὸ ἀληθές τοῦ ἐπέχοντος θέσιν ἀξιώματος ἀφορισμοῦ, τὸν ὁποῖον ἐπιγραμματικῶς διετύπωσεν ὁ Καθηγητὴς Ὁρλάνδος: κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς τουρκοκρατίας «οἱ Ἕλληνες ἐπέδειξαν καὶ ἐν τῷ πεδίῳ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τὰς αὐτὰς ὑψηλὰς ἀρετὰς προσηλώσεως εἰς τὰς χιλιετεῖς παραδόσεις των, οἷας καὶ εἰς τὰς λοιπὰς ἐκδηλώσεις τοῦ πολιτισμοῦ των»⁶⁸.

Ἄν τέλος συλλάβωμεν διὰ τῆς δημιουργικῆς φαντασίας τὸ σύνολον τοῦ χώρου ὡς ἦτο πρὶν ἀποσβεσθῆ ὁ ἐν αὐτῷ γραπτὸς διάκοσμος του, δὲν ἀπέχει οὐδόλως τῆς πραγματικότητος τὸ συμπέρασμα τῆς ἀντικειμενικῆς αἰσθητικῆς κρίσεως⁶⁹, ὅτι ἐντὸς τοῦ Ναοῦ τούτου δύναται νὰ συγκληθῆ ὄχι μόνον ὁ εὐλαβὴς προσκυνητὴς χριστιανός, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ ἀμύητος εἰς τὸν χριστιανισμόν.

Διὰ τὸν ὀρθόδοξον δὲ Ἕλληνα εἰς χώρον ὡς ὁ τοῦ ἐξετασθέντος Ναοῦ, ὑποκειμενικὴ μέθεξις, ἔκστασις καὶ ὑπερβατικὸν διασταυροῦνται καὶ οὕτως ἀποδεικνύεται διὰ μίαν προσέτι φορὰν ὅτι τὸ ὕφος τῆς χριστιανικῆς Τέχνης ἐκτὸς τοῦ θρησκευτικοῦ καὶ ἱερατικοῦ του χαρακτῆρος λαμβάνει καὶ μεταφυσικὰς προεκτάσεις, αἱ ὁποῖαι ἐκδηλοῦνται εἰς τὴν διαμέρφωσιν τοῦ χώρου, τῆς συνθέσεως, τοῦ χρώματος καὶ τοῦ φωτός⁷⁰.

68. Ἀναστ. Ὁρλάνδου, Ἡ ἐν Ἑλλάδι Ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ ἐπὶ τουρκοκρατίας, Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ Περιοδικοῦ «L' Hellénisme Contemporain», Ἐν Ἀθήναις 1953, σ. 218. Ὁρα καὶ Ph. Schuwein furth, Die Byzantinische Form. Berlin 1943, σσ. 19-24. Πρβλ. Χρυσάνθου Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος, Ἐκκλησία καὶ πολιτισμὸς ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῇ, Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 15 (1940), σ. 75. Louis Brehier, La civilisation Byzantine. Editions Albin Michel, Paris 1950 et 1970. Ὁρα καὶ τὰ τοῦ Soeren Kierkegaard δημοσιευθέντα ἐν NRF τῆς 1-8-1927. Ἐπιθεὶ καὶ Bertrand Russell, Religione E Scienza. Traduzione di Paolo Vittorelli, pp. VIII-224.

69. Μ. Γκηττάκου, Ἡ αἰσθητικὴ κρίσις, Ἐν Ἐπιθεωρήσει «Ἀνθρώπινες Σχέσεις», Ἰούλιος 1976, Ἐν Ἀθήναις 1976.

70. Π. Μιχελῆ, L' Esthétique de l' Art Byzantin, VII Corso di Cultura sull' Arte Ravennate e Bizantina; Ravenna 1960, I, pp. 65-97. Μ. Γκηττάκου, Χρόνος, Τέχνη, Ἄνθρωπος, Ἀνάτυπον μετὰ προσθηκῶν ἐκ τῆς Ἐπιθεωρ. «Ἀνθρώπινες Σχέσεις», Οκτώβριος 1974, Ἐν Ἀθήναις 1974. Ἀρετῆς Καλογεροπούλου, Ἡ διὰ τῆς Βυζαντινῆς Τέχνης στροφὴ τῆς αἰσθητικῆς στάσεως τοῦ ἀνθρώπου ἔναντι τῶν φαινομένων τοῦ κόσμου, μνημον. ἐργ., ἐνθ' ἀνάτω.

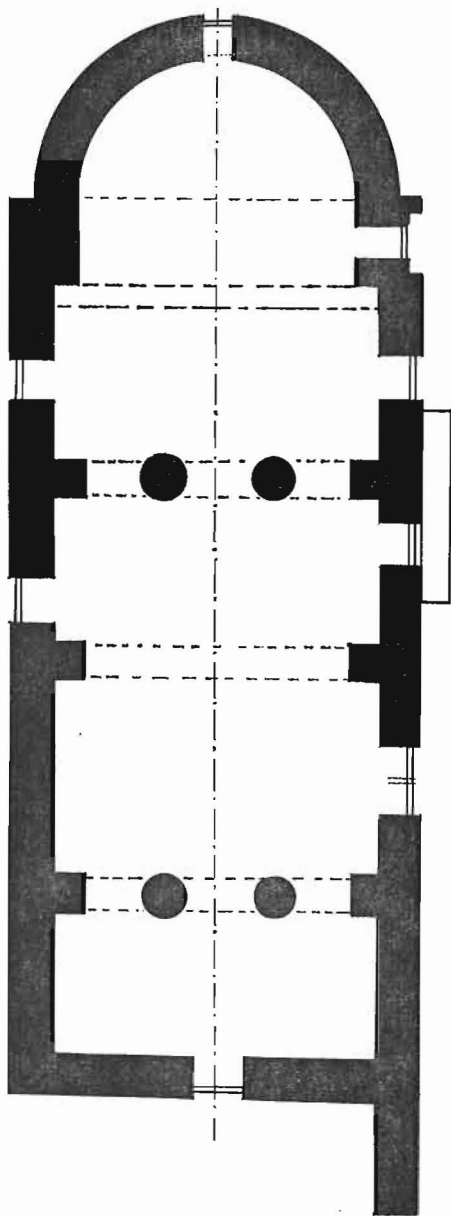
ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Κατέβαλον πᾶσαν προσπάθειαν, ἐν τῷ μέτρῳ τῶν δυνάμεών μου, νὰ δώσω μίαν ὅσον τὸ δυνατὸν πληρεστέραν εἰκόνα τῆς ἐξετασθείσης ξυλοστέγου τρικλίτου (δρομικῆς) βασιλικῆς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου.

Τὸ ἐξετασθὲν Μνημεῖον δὲν διασφύζεται δυστυχῶς ὡς τὸ πρῶτον κατεσκευάσθη. Τόσον ὁ χρόνος ὅσον καὶ αἱ ἀνθρώπιναι χεῖρες, αἱ ὁποῖαι δυστυχῶς πολλάκις οὐδὲ τῶν καλλιτεχνημάτων φείδονται, ἔχουν ἐπιφέρει καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἀρκετὰς ἀλλοιώσεις. Ἐν τούτοις καὶ σήμερον ἀκόμη, ὡς διασφύζεται τὸ Μνημεῖον, φρονῶ ὅτι διατηρεῖ ἀρκετὰ στοιχεῖα καὶ ἐκ τοῦ παλαιοῦ του μεγαλείου καὶ τῆς παλαιᾶς του χάριτος. Τὸ ὀξυκόρυφον τόξον εἰς τὸ κέντρον ἀντικαθιστᾷ τὸν τροῦλλον μὲ τὸν Παντοκράτορα· καθὼς στρέφει τὸν νοῦν τοῦ πιστοῦ πρὸς τὰ ἄνω, «ἄνω σχῶμεν τὰς καρδίας» μᾶς διδάσκει. Οἱ κίονες τοποθετημένοι παραλλήλως πρὸς τὸν κατὰ μῆκος ἄξονα καθὼς καὶ τὰ ἰωνικά κιονόκρανα δύο παραλλήλως καὶ δύο καθέτως πρὸς αὐτὸν δίδουν πρόσθετον χάριν. Τέλος τὰ τυφλά ὀξυκόρυφα τόξα διὰ τῶν ὁποίων συνδέονται οἱ κίονες, τὰ τρίβηλα, ἡ συμμετρία τῶν διαμερισμάτων καθὼς καὶ αἱ θαυμάσιαι τοιχογραφίαι ὡς ἐκεῖναι τοῦ τέμπλου εἰς Σιναΐτικὸν μοτίβον καὶ ἐκεῖναι τοῦ Δυτικοῦ τοίχου τοῦ Ναοῦ μὲ τὴν παράστασιν τῆς Β' παρουσίας τοῦ Χριστοῦ διὰ τοῦ πνευματικοῦ των περιεχομένου, διδάσκουν καὶ τέρπουν ἐνῶ συγχρόνως δημιουργοῦν μίαν μυστικὸπνοον ἀτμόσφαιραν, συμβάλλουσαι ἅπασαι (αἱ μορφαὶ τῆς τέχνης) εἰς τὸ κατὰ δύναμιν ἐκάστη διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ὀρθοδόξου λατρείας, ἥτις, ὡς γνωστόν, εἶναι κατ' ἑξοχὴν μυσταγωγικὴ.

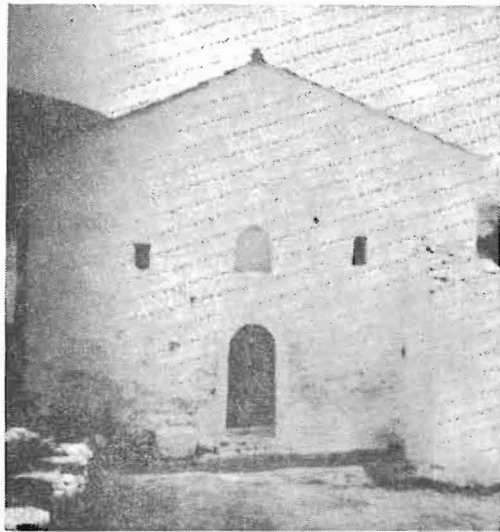
Οὕτω καταλήγομεν εἰς τὸ ἀσφαλὲς συμπέρασμα ὅτι ὄντως ὁ ἐξετασθεὶς Ναός εἶναι εἰς θρησκευτικὸς ἀλλὰ καὶ καλλιτεχνικὸς θησαυρὸς καὶ ἀξιζει νὰ τύχη ἐκ μέρους μὲν τῆς ἀρχαιολογικῆς ὑπηρεσίας τῆς δεούσης προσοχῆς καὶ προστασίας, ἐκ μέρους δὲ τῆς ἀρμοδίας ὑπηρεσίας τουρισμοῦ τῆς ἐπιβεβλημένης προβολῆς.

ΚΑΤΟΨΙΣ ΝΑΟΥ
ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΚΟΥΒΑΡΑ

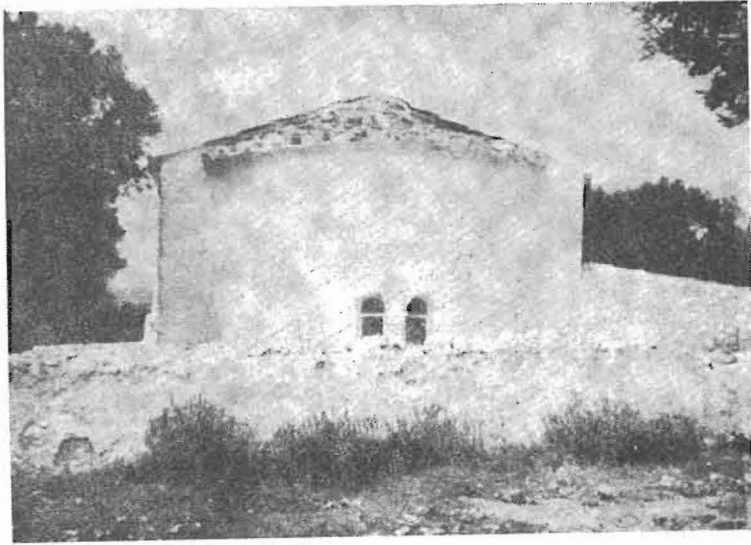

*Εικ. 1. Ὁ Ἁγ. Γεώργιος ὅπως φαίνεται ἐκ Δυσμῶν
ἐντὸς κτιστοῦ περιβόλου.*

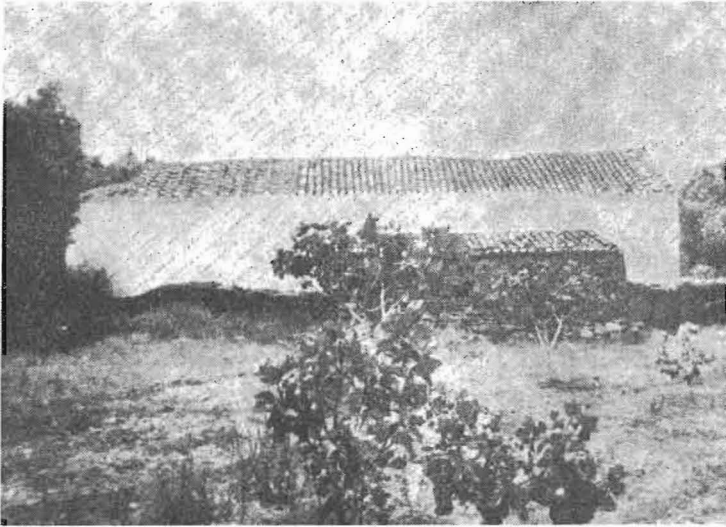
Εικ. 2. Ἡ Δ. πλευρὰ τοῦ Ναοῦ.

Εικ. 3. Ὁ Ναός ὅπως φαίνεται ἀπὸ Ἀνατολᾶς.

Εικ. 4. Ὁ Ναός ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸν Νότον.

Εἰκ. 5. Ὅπως φαίνεται ὁ Ναός ἀπὸ τὸν Βορρᾶν.

Εἰκ. 6. Ἐν ἀρχιτεκτονικῶν μέλος.

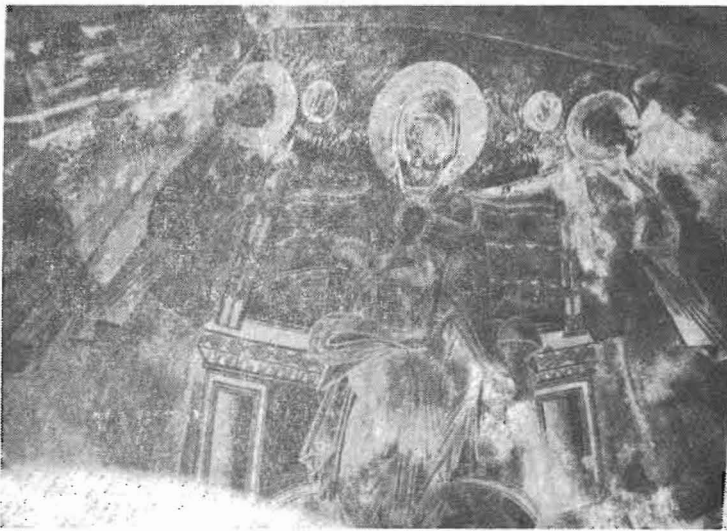
*Εικ. 7. Ἡ εἴσοδος τοῦ
Ναοῦ ἐσωτερικῶς
καὶ οἱ δύο κίονες
οἱ σχηματίζοντες τρίβηλον.*

*Εικ. 8. Ἡ εἴσοδος τοῦ Ἱεροῦ
καὶ οἱ δύο κίονες
οἱ σχηματίζοντες τρίβηλον
μετὰ ὀξυκορῦφου τόξου.*

Εἰκ. 9. Δύο, Ἰωνικοῦ ρυθμοῦ, κίονες.

Εἰκ. 10. Ἡ πλατυτέρα τῶν οὐρανῶν.

Εικ. 11. "Αγιοι Ἱεράρχαι κάτωθεν τῆς Πλατιτέρας.

Εικ. 12. Ἡ Ἄκρα Ταπείνωσις.

Εικ. 13. Ὁ Ἰησοῦς τῆς Δόξης (εἰς Συναϊτικὸν μοτίβον ἐπὶ τοῦ τέμπλου).

Εικ. 14. Ὁ Ἰησοῦς ὁ Ζωοδότης ἔνθρονος (εἰκὼν τέμπλου).

Εικ. 15. Ἡ Θεοτόκος ἔνθρονος φέρουσα ἐπὶ τῶν γονάτων τῆς παιδα τὸν Ἰησοῦν (εἰκὼν τέμπλου).

Εἰκ. 16. Ὁ Ἅγ. Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος ὡς ἄγγελος (τοιχογραφία τοῦ τέμπλου).

Εικ. 17. Ἐπιγραφή ἐπὶ τοῦ Δυτικοῦ μεσοτοιχείου τοῦ κηλῶς Ναοῦ ἐσωτερικῶς καὶ πρὸς Νότον (λεπτομέρεια).

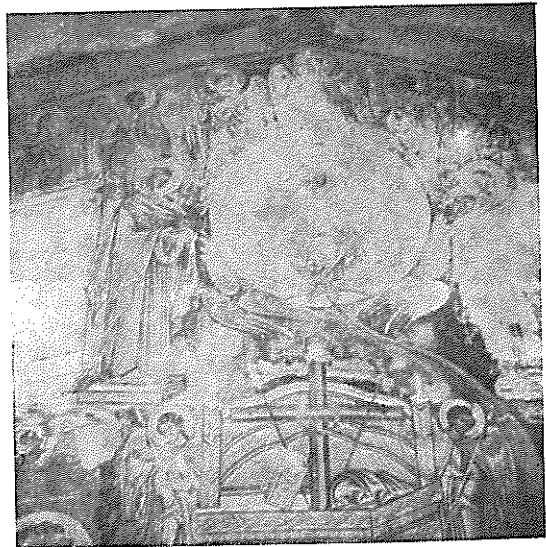

Εικ. 18. Ἀποφραχθεῖσα θύρα εἰς τὸν β' τοῖχον τοῦ κηλῶς Ναοῦ.

*Εικ. 19. Οι "Άγιοι Θεόδωροι
(είκων ἐπὶ τοῦ μεσοτοιχείου τοῦ
κυρίως Ναοῦ καὶ ἐσωνόρθηκος
πρὸς Β.).*

*Εικ. 20. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς
τῆς Δόξης κατὰ τὴν Β' Πα-
ρουσίαν αὐτοῦ (ἐπὶ τοῦ Δυτι-
κοῦ τοίχου τοῦ Ναοῦ. Λεπτο-
μέρεια).*

Εἰκ. 21. Ὁ Ζυγός τῆς Δικαιοσύνης, (ἢ ψυχαστασία) ἐπὶ τοῦ Δυτικοῦ τοίχου. (Λεπτομέρεια).

Εἰκ. 22. Ὁ Ἅπ. Πέτρος ὁδηγῶν τοὺς Ἁγίους ἐντὸς τοῦ Παραδείσου. (Τοιχογραφία ἐπὶ τοῦ Δ' τοίχου τοῦ Ναοῦ. Λεπτομέρεια).

